

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**МИЛИЦИЯНЫН ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ АТЫНДАГЫ
КР ИИМ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.22.648 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 351/354:343.3[(4/5)(043.3)]

Эсенбекова Асия Таштанбековна

**ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ МЕНЕН КҮРӨШҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ УКУК
КОРГОО ОРГАНДАРЫНЫН ИШИН УЮШТУРУУ**

**12.00.11 – сот бийлиги, прокурордук көзөмөл, укук коргоо ишмердүүлүн
уюштуруу**

Юридика илимдеринин доктору окумуштулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек 2023

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жазык процесси, сот жана прокурордук ишмердүүлүк кафедрасында аткарылды.

Илимий консультант: **Керезбеков Канат Керезбекович,**
юридика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер: **Тыныбеков Сериккали Тыныбекович,**
юридика илиминин доктору, профессор,
Аль-Фараби атындагы Казахстан улуттук университетинин
юридикалык факультетинин жарандык укук, жарандык процесс
жана эмгек укугу кафедрасынын башчысы

Булеулиев Бахтияр Тулегенович,
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Экономика, каржы жана эл аралык соода Казак
университетинин доценти

Джоробекова Арзыгуль Мамаюнусовна,
юридика илимдеринин доктору, профессор,
милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Кыргыз
Республикасынын Ички иштер министрлигинин академиясынын
башчысынын орун басары

Жетектөөчү мекеме: Д.А. Кунаев атындагы Евразиялык юридикалык академиясынын
жазык-укуктук дисциплиналар жана укук коргоо ишмердүүлүк
кафедрасы, дареги: Алматы ш., Курмангазы көч., 107

Диссертациялык иш 2023-жылдын «28» апрелинде саат 14.00 Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы ИИМ академиясынын юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.22.648 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чүй пр., 180 а, конференц-зал (412-ауд.)

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720001) Бишкек ш., Чүй пр., 180 а, диссертациялык кеңештин сайтынан [http:// www.knu.kg](http://www.knu.kg) таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын «27» апрелинде жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
ю.и.к., доцент

Анаркулова, Э.С.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык изилдөөнүн темасы диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүн уюштуруучулук-укуктук камсыздоонун натыйжалуулугун жогорулатуу менен байланышкан теориялык жана практикалык көйгөйлөрдүн алкагында **актуалдуу**.

Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна коркунучтарды болтурбоо, бөгөт коюу жана нейтралдаштыруу боюнча күч-аракеттерди бириктирүү жана иш-аракеттердин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 20-декабрындагы № 570 Жарлыгы менен Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы бекитилип, анда узак мөөнөттүү перспективада коомдун жана мамлекеттин жашоосунун бардык чөйрөлөрүндөгү тышкы жана ички коркунучтардан адамдын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча максаттар жана милдеттер аныкталган.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары диний экстремизмдин өсүшү түрүндөгү улуттук коопсуздукка жаралуучу коркунучтарга, ошондой эле «Борбор Азия өлкөлөрүндө эл аралык терроризмдин, сепаратизмдин, террористтик жана экстремисттик көрүнүштөрдүн масштабынын кеңейишине, Интернет тармагында азгырма жалдоо жана үгүттөөлөрдүн күч алышына карата тынчсыздануусун билдирет. Жогорудагы коркунучтар менен катар чет элдик диний экстремизм борборлорунун жана Кыргыз Республикасына жергиликтүү маданиятка жана салттарга мүнөздүү болбогон деструктивдүү идеологияны алып келүүчү жана жайылтуучу салттуу эмес диний агымдардын активдүүлүгүнүн күчөшү түрүндөгү жагымсыз тенденция байкалууда. *[Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики: Утв. Указом Президента Кыргызской Республики от 20 декабря 2021 года № 570 /Интернет ресурс: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430815>].* Диний экстремизмдин Концепцияга өлкөнүн мамлекеттик түзүлүшүнүн жана улуттук коопсуздугунун негиздерин алсыратуучу жана начарлатуучу фактор катары киргизүү изилдөөчүлөр үчүн жаңы милдеттерди коюуда, алар проблеманын ар кандай теориялык жана практикалык аспектилерин кароо зарылдыгы диний экстремизмге каршы аракеттенүү жана бул коомдук көрүнүшкө каршы аракеттенүүнүн спецификасын эске албаган мыйзамдардагы кенемтелерди тактоо жана жоюу менен байланышкан.

Совет доорундагы диний салтты методикалык «жок кылуунун» ордуна эгемендик алгандан кийин кыргыздардын диний чөйрөдөгү улуттук саясатын либералдаштыруу процесстери Кыргыз Республикасынын аймагына көптөгөн диний агымдардын жана экстремисттик мазмундагы идеологиялардын киришине жана жайылышына алып келди. Мамлекеттин жана коомдун коопсуздугуна түздөн-түз таасирин тийгизген жана бул учурда өлкөдөгү ислам кайра жаралуусунун шарттарында мамлекеттик институттардын Кыргызстандагы диний коомчулук менен өз ара аракеттенүүсүнө байланышкан көйгөйлөр төмөнкүлөр болуп калды: ислам экстремизминин күчөшү, өлкөнүн ислам коомчулугуна тышкы таасирдин терс көрүнүштөрү, исламды саясатташтыруу аракеттери, Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын ишиндеги олуттуу кемчиликтер, өлкөдө светтик демократиялык коомду куруунун жаратман процесстерине диний

коомчулуктун начар тартылышы.

Азыркы учурда экстремисттик кылмыштардын алдын алуу системалуулуктун ыкмаларына жана принциптерине негизделбеген, Кыргыз Республикасынын региондорунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен анын алдынкы багыттарын өнүктүрүү камсыз кылынган эмес. Диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө укук коргоо органдарынын стратегиясын, принциптерин жана ыкмаларын так аныктоо бул чөйрөдө уюштуруучулук жана укуктук камсыздоону жакшыртууну камтыйт.

Бул өңүткөн алганда, чет мамлекеттердеги диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн оң тажрыйбасын изилдөө илимий иш үчүн кызыкчылык жаратары шексиз. Бул чөйрөдө укук коргоо органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган чараларды иштеп чыгуу зарылчылыгы өсүүдө, анын натыйжасында диний экстремизмди профилактика кылууда жана алдын алууда башкы милдеттердин бирин прокуратура, улуттук коопсуздук органдары, ички иштер органдары, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жаза аткаруу кызматы аткарат. Кыргызстанда диний экстремизмдин өсүшүнө шарт түзгөн себептердин жыйындысын аныктоо жана талдоо менен мамлекеттик бийлик органдарынын, диний жана коомдук уюмдардын, мамлекеттин жана коомдун экстремизмге каршы ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча рекомендацияларды жана сунуштарды иштеп чыгуу милдети актуалдуу болуп турат.

Ошентип, коомдук мамилелердин өнүгүү динамикасынын өзү жаңы тарыхый шарттарда Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы туруу системасын курууну жана анын иштешин оптималдаштырууну уюштуруучулук-укуктук жөнгө салуу маселелерин терең илимий изилдөөнүн актуалдуу зарылдыгын жаратат.

Бул ойлор диссертациялык изилдөөнүн темасын тандоого алып келди жана Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруучулук-укуктук жөнгө салууну уюштуруучулуктун теориялык, методологиялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууну камтыган негизги илимий проблема катары кароого жана бул багыттагы Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүн укуктук камсыздоого негиз салат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий-изилдөө иштеринин планына кирген. Диссертациялык изилдөөлөрдүн айрым жоболору Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиясы менен жана Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 20-декабрындагы № 570 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясына түздөн-түз байланыштуу.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты Кыргыз Республикасынын аймагында диний экстремизмдин жайылышына байланыштуу учурдагы кырдаалды талдоо, бул көрүнүшкө укук коргоо органдары тарабынан каршы турууну уюштуруучулук-укуктук жөнгө салуу практикасын изилдөө, Кыргыз

Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүү системасын өркүндөтүүнүн укуктук, уюштуруучулук жана тактикалык жолдорун аныктоо жана негиздөө, укук коргоо ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган сунуштарды жана илимий-практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү **милдеттер коюлган:**

1. диний экстремизмдин түшүнүгүн жана маңызын укуктук изилдөөнүн предмети катары изилдөө;

2. азыркы этапта Кыргызстандагы диний кырдаалдын өзгөчөлүгүн жана өлкөнүн коопсуздугуна потенциалдуу коркунуч катары экстремисттик диний уюмдардын ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн талдоо;

3. Кыргыз Республикасында диний экстремизмдин жайылышына шарт түзгөн себептерди жана шарттарды аныктоо;

4) Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн стратегиялык негиздерин иштеп чыгуунун маңызын жана методологиялык проблемаларын кароо;

5. диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн фактору катары Кыргыз Республикасынын мамлекеттик диний саясатын ишке ашыруунун жолдорун жана каражаттарын аныктоо;

6) Кыргыз Республикасындагы диний экстремизм коркунучун алдын алуу жана нейтралдаштырууну мыйзамдык жактан камсыздоону өркүндөтүүнүн абалынын өзгөчөлүктөрүн жана жолдорун ачып берүү;

7) айрым чет өлкөлөрдө диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү укуктук жөнгө салуу тажрыйбасын жана өзгөчөлүктөрүн кароо;

8) диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча прокуратуранын ишин жана диний-экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

9) диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча Кыргыз Республикасынын тергөө органдарынын (улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын) ишин уюштурулушун изилдөө;

10. диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин ишинин өзгөчөлүктөрүн кароо;

11. диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын ишин өркүндөтүүнүн уюштуруучулук-укуктук жолдорун, атап айтканда, диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары менен укук коргоо системасынын өз ара иш алып баруу маселелерин аныктоо;

12. диний экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө мыйзам бузууларды аныктоо боюнча прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун аныктоо;

13) диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында тергөө органдарынын (улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын) ишин уюштурууну жана укуктук камсыздоону өркүндөтүүнүн негизги багыттарын аныктоо;

14. Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин диний

экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишин өркүндөтүү боюнча келечектүү багыттарды аныктоо.

15. диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүүнүн ролун аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы проблеманын өзүн алып чыгууда жана аны чечүүнүн болжолдуу жолдорунда турат. Автор тарабынан Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруучулук-укуктук жөнгө салуу иштерине, ошондой эле өлкөдөгү соттук-укуктук реформа жүргүзүлүп, учурдагы деликттин реалийлерин эсепке алуу менен ченемдик укуктук базанын олуттуу өзгөрүп жаткан шарттарында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн субъектилеринин ишин уюштурууга фундаменталдуу теориялык жана колдонмо талдоо жүргүзүлгөндүгү изилдөөнүн жаңылыгын шарттап турат.

Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруучулук-укуктук жөнгө салууну изилдөөнүн сунушталып жаткан методологиялык схемасы жаңычылдыгы менен айырмаланып турат. Ал тиешелүү укук тармагынын алкагында укук тартибин жана коопсуздукту камсыздоо тармагында жүргүзүлүп жаткан илимий изилдөөлөрдүн мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу кеңейтүүчү жаңы келечектүү илимий багыт болуп саналат.

Иште ошондой эле түшүнүктөр аппаратынын кеңири теориялык талдоосу берилген, анын негизинде «экстремизм», «диний экстремизм», «мамлекеттик-конфессиялык мамилелер», «диний кырдаал» ж.б. терминдерге автордук аныктамалар конкреттештирилип, толукталып жана иштелип чыккан.

Иште изилдөөнүн негизги максаттарына жана ага байланышкан милдеттерге жетишүү илимий жаңылык мүнөзүнө ээ болгон төмөнкү жыйынтыктарда чагылдырылды: - диний экстремизмдин пайда болушуна жана өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк түзгөн себептер жана шарттар аныкталып, айтылган социалдык кубулуштун Кыргыз Республикасындагы өнүгүү өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн; - Кыргыз Республикасында диний экстремизмдин таралышынын негизги жолдору, өнүгүшүнүн формалары жана методдору көрсөтүлгөн; - чет өлкөлүк тажрыйбанын негизинде изилденип жаткан чөйрөдөгү укук коргоо органдарынын, атап айтканда, прокуратуранын, улуттук коопсуздук органдарынын, ички иштер органдарынын, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу жазык-аткаруу кызматынын жана пробация департаментинин диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишин уюштуруучулук жана укуктук камсыздоону жакшыртуу маселелери аныкталган; - диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында укук коргоо органдарынын ишин уюштурууну жакшыртуу боюнча мыйзамдык, уюштуруучулук, укуктук жана методикалык чараларды көрүү максатында тиешелүү укук чыгаруучу жана укук колдонуучу органдарына багытталган конкреттүү сунуштар жана рекомендациялар иштелип чыккан жана туюндурулган. Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн теориялык, укуктук жана уюштуруучулук проблемаларга болгон көз караштарды кайра карап чыгуу менен автор мамлекеттик бийлик органдарынын жана укук коргоо органдарынын укуктук, түзүмдүк жана функционалдык кайра түзүүлөрүн ишке ашырууга системалуу мамиле жасоонун зарылдыгын негиздейт.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча укук коргоо тутумунун элементтеринин иштешине талдоо жүргүзүүнүн негизинде анын корутундуларынын жана сунуштарынын колдонмо мүнөзү менен аныкталат.

Диссертациянын негизги жоболору жарандардын жана уюмдардын мыйзамда каралган укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылууда, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн субъектилеринин ишин уюштуруу жана өркүндөтүү боюнча укук коргоо органдарынын практикалык ишинде пайдаланылышы мүмкүн.

Изилдөөдө ченемдик укуктук базаны өркүндөтүүгө багытталган конкреттүү сунуштар, ошондой эле Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы туруу системасын уюштуруу боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандын жогорку кесиптик окуу жайларындагы окуу процессинде, анын ичинде прокурордук көзөмөл курсу боюнча жалпы теориялык даярдыкты толуктоо бөлүгүндө, ошондой эле укук коргоо органдарынын практикалык бөлүмдөрүнүн окуу-методикалык ишинде колдонулушу мүмкүн..

Коргоо алынып чыккан жоболор. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкү жоболор коргоого алынып чыгат:

1. Диний экстремизм деп коомдук коркунучтун жогорку даражасына жана ири масштабдуу терс кесепеттерге алып келген мыйзамсыз ыкмаларды жана каражаттарды колдонуу аркылуу мамлекеттин жалпы кабыл алынган саясий, социалдык, руханий жана адеп-ахлактык негиздерин түп-тамырынан бери өзгөртүүгө багытталган диний же псевдодиний ишенимдерди жана идеяларды радикалдуу, салттуу эмес чечмелөөгө умтулуу менен мүнөздөлгөн коомдук көрүнүш катары түшүнүү сунушталат. Экстремисттик иш-аракет - экстремизм идеологиясын колдонуу практикасы жана аны ишке ашыруунун конкреттүү формаларын эске алуу менен, диний кылмыштуу экстремизм түшүнүгү киргизилүүдө, аны башка диний же светтик идеяларга зыян келтирип, өзүм билемдик менен чындык деп жарыяланган диний түшүнүктөрдү жайылтууга жана таркатууга багытталган коомдук коркунучтуу аракеттердин системасы, ошондой эле бул идеяларды кылмыштуу жол менен ишке ашыруу идеясы катары түшүнүү керек. Диний кылмыштуу экстремизмдин формаларынын автордук категориялаштыруусу киргизилген.

2. Республикадагы диний кырдаал туруктуу, бирок потенциалдуу татаал жана көп кырдуу катары бааланып жаткандыгы жөнүндө тезис негизделет. Бир жагынан, конфессиялар аралык жана мамлекеттик-конфессиялык диалог орнотулган диний көп түрдүүлүк бар, бирок экинчи жагынан, бул белгилүү бир агымдардын радикалдашуусуна, конфессиялар менен агымдардын ортосундагы конфликтке алып келиши мүмкүн болгон потенциалдуу кооптуу фактор болуп саналат жана өлкөнүн коопсуздугуна коркунуч туудурат. Сырттан келген дээрлик бардык диний агымдар Кыргызстандан өз тарапкерлерин табары жана өлкөнүн геосаясий абалы негизинен жүрүп жаткан диний процесстерди аныктай тургандыгы өзгөчө факт болуп саналат. Диний кылмыштуу экстремизмдин өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары болуп төмөнкүлөр саналат: а) экстремизмдин глобалдашуусу; б)

экстремизмдин идеяларын жайылтуу максатында конституциялык укуктарды жана эркиндиктерди пайдалануу; в) радикалдуу идеяларды жайылтуу үчүн салттуу диний институттарды колдонуу; г) экстремизм идеологиясын колдогон туруктуу социалдык топторду түзүү; д) ар кандай чыр-чатактарды чечүү үчүн зомбулукту колдонууга жол берилиши жөнүндө коомдо ишенимди калыптандыруу; е) ишмердүүлүгү адамдын жана жарандын инсанындыгына жана укуктарына шек келтирүү менен байланышкан диний топтордун санынын көбөйүү коркунучу; ж) экстремисттик топторду уюштуруунун деңгээлин жогорулатуу, анын ичинде кадрларды мурастоо жана даярдоо системасын түзүү; з) экстремисттик бирикмелердин трансулуттук, жалпы кылмыштуу мүнөздөгү уюшкан кылмыштуу топтор менен биригиши; и) экстремисттик уюмдардын жана алардын мүчөлөрүнүн өлкөнүн саясий элитасына кирип кетүү коркунучу.

3. Изилдөөнүн негизинде Кыргыз Республикасынын аймагында диний экстремизмдин пайда болушуна жана жайылышына себепкер болгон экзогендик жана эндогендик факторлор аныкталган, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: экономикалык, социалдык жана саясий чөйрөлөрдөгү туруктуу кризистик көрүнүштөр; эски баалуулуктар системасынын кыйрашы, укуктук нигилизм, салттуу диний уюмдардын алсыз активдүүлүгү; диний-экстремисттик идеологияны жайылтуу; диний экстремизмдин коомдук кооптуулугу жөнүндө мамлекеттин маалыматынын жетишсиз деңгээли жана натыйжада бул көрүнүш менен күрөшүүнүн комплекстүү системасынын жоктугу. Диний-экстремисттик аракеттердин алдын алууда трансформация мезгилинин кыйынчылыктарын жеңүүнү - мамлекеттик-саясий системаны демократиялаштырууну аяктоо жана өлкөнүн социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн жакшыртууну камтыган жалпы социалдык чаралар маанилүү деген пикир белгиленген.

4. Автор Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү эффективдүү стратегиялык пландаштыруу фактордук анализди эске алган моделге негизделиши керек деп ырастайт, ал төмөндөгүлөргө каршы чаралардын бардык комплексин колдонууну камтыйт: 1) диний экстремизмдин алдын алуу боюнча, анын ичинде анын себептерин жана шарттарын аныктоону, алдын алууну, бөгөт коюуну жана андан ары жоюуну (профилактикасын); 2) диний экстремизмдин актыларын (диний экстремизмге каршы аракеттенүү) аныктоо, алдын алуу, бөгөт коюу, ачуу жана иликтөө; 3) диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн кесепеттерин минималдаштыруу жана (же) жоюу (кесепеттерин нейтралдаштыруу). Узак мөөнөттүү перспективада диний экстремизмге каршы аракеттенүү системасы төмөнкү милдеттүү элементтерди камтууга тийиш: - диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү ченемдик укуктук камсыздоо; - диний экстремизмге мониторинг жүргүзүү жана аны болжолдоо; - каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу уюштуруу структурасын түзүү жана каршы аракеттенүү системасын позициялоо; - каршы чаралардын натыйжалуулугун баалоо жана зарыл болгон учурда системаны коррекциялоо.

5. Кыргызстан үчүн элдин өнүгүүсүнүн тарыхый, маданий, менталдык жана цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен мамлекет менен диндин ортосундагы өз ара мамилелердин кооперациялык модели ылайыктуу деген бүтүм негизделет. Мындай моделдин фундаменталдуу принциптеринин бири светтик

мамлекет болгон шартта тараптардын кызматташуусу жана исламды саясаттан арылтуу принцибинин сакталышы боюнча макулдашуу болушу керек. Светтик мамлекет мыйзамдарга таянуу менен абийир эркиндигинин принцибин ишке ашырат, диний уюмдардын компетенцияларын жана укуктарын макулдашат жана аныктайт, алардын иштешине кийлигишүү чөйрөсүн жана чектерин так белгилейт. Диний уюмдар болсо укуктук нормаларды сактап, мамлекет менен жетишилген келишимдердин алкагында иш алып барышат, светтик мамлекеттин принциптерин таанып, исламды саясатташтыруудан баш тартышат. Диний чөйрөдөгү саясаттын коштоо милдеттери экстремизмдин алдын алуу, диний негиздеги чыр-чатактар менен күрөшүү, диний билим берүү маселелери болушу керек жана шайкеш коомдук мамилелерди түзүү үчүн диндин социалдык потенциалын колдонуу зарылчылыгына көңүл буруу зарыл.

6. Автор Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына диний экстремизмдин көрүнүштөрү үчүн юридикалык жоопкерчиликти жогорулатуу, диний мамилелер чөйрөсүнө мамлекеттик көзөмөлдү күчөтүү, диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн алдын алуунун жана ага каршы күрөшүүнүн укук коргоо органдарынын ишинде колдонулган натыйжалуу механизмдерин киргизүү бөлүгүндө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча сунуштарды киргизет.

7. Эл аралык кызматташтыктын алкагында ШКУнун ортосундагы кызматташтыктын негизги формаларынын бири катары чет мамлекеттерде диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча юридикалык жардам көрсөтүү жана башка иш-чаралар боюнча маалымат банкын жана коммуникация системаларын түзүү максатка ылайыктуу деп сунушталууда. Ал мүчө мамлекеттердин диний экстремизмге каршы аракеттенүү жана ага каршы аракеттенүү боюнча макулдашылган алдын алуу, ыкчам-издөө иш-чараларын жана тергөө аракеттерин жүргүзүүгө, терроризмге каршы биргелешкен иш-чараларды жүргүзүүгө, ыкчам-издөө, маалымдама, криминалистикалык маалыматтар менен алмашууга негизделет.

8. Диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө прокурордук көзөмөлдүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында прокуратура органдарынын ишинин уюштуруучулук аспектинде көңүл бурулат, анын негизги багыты болуп диний экстремизмге каршы күрөшүүгө, өлкөнүн улуттук коопсуздугуна коркунучтарды аныктоо жана зыянсыздандыруу боюнча мыйзамдарга так ылайык координациялоону камсыз кылууга багытталган заманбап маалыматтык технологияларга негизделген ар кандай чараларды комплекстүү колдонуу керек. Ошону эске алуу менен прокуратура органдарынын диний экстремизмге каршы иш-аракетинде айрым кемчиликтерге жол берилген.

9. Диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү тергөө органдарынын ишинин уюштуруучулук негиздерин өркүндөтүү зарылчылыгы Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын тергөө ишинин мульти-институттук мүнөзүнүн аныкталган көйгөйлөрүнүн өзөгүндө негизделет.

10. Жазаларды аткаруу кызматынын жана Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Пробация департаментинин диний экстремизмге каршы

күрөшүү боюнча иш чөйрөсүндө диний-экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар үчүн соттолгондорду де-радикализациялоо жана реинтеграциялоо боюнча ырааттуу методологиянын жана концептуалдык базанын жоктугунан келип чыккан бир катар көйгөйлөр белгиленген. Соттолгондордун өздүгүн, белгиленген социалдык-психологиялык портретин жана азгырылып жалданган адамдардын аныкталган инсандык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен де-радикалдаштыруу жана реинтеграциялоо боюнча профилактикалык программаларды иштеп чыгуунун жана киргизүүнүн зарылчылыгы белгиленет, аларды ишке ашыруу жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен негизделиши керек.

11. Изилдөөнүн жүрүшүндө диний экстремизмге каршы туруу боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик институттары менен укук коргоо органдарынын ортосундагы өз ара мамилелердин системасын куруу алгачкы этапта гана жүрүп жаткандыгы аныкталып, ага байланыштуу мындай өз ара аракеттенүүнү чындоо боюнча бир катар сунуштар берилген.

12. Диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдү уюштурууга мамилени өзгөртүү зарылчылыгына көңүл буруп, прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча бир катар конкреттүү чаралар сунушталууда.

13. Диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү тергөө органдарынын тергөө ишин өркүндөтүү механизми адам менен жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун негизинде сервистик функцияларга, ошондой эле мыйзамдуулуктун жана укук тартибинин принциптерин сактоого багытталган, реактивдүү-репрессиялык көзөмөлдү четке кагуу менен жана азыркы мезгилдин социалдык-укуктук реалийлерине ылайык келген алардын укук колдонуу практикасын сапаттык жактан кайра өзгөрүүнү (трансформацияны) көрсөтүүгө тийиш. Анда эске алынгандай, диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын ишин уюштурууну жана укуктук камсыздоону өркүндөтүүнүн перспективалуу багыттары аныкталган.

14. Экстремисттик кылмыштар үчүн соттолгондорду жана алардын жакындарын дерадикализациялоого жана реинтеграциялоого системалуу мамилени, анын ичинде постпенитенциардык ыкманы (анын ичинде пробациядан кийинки) гендердик-сезимтал аспектилерди эске алуу менен киргизүү зарылчылыгы негизделген. Тобокелдиктерди баалоо инструменттерин киргизүү жана камактагылардын жүрүм-турумуна жана өз ара аракеттенүүсүнө үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү менен; психологиялык жана коррекциялык профилактикалык иштерди жана социалдык компонентти күчөтүү менен радикалдашуунун алдын алууга жана орточо ишенимди жайылтууга багытталган максаттуу кийлигишүү программаларын ишке ашыруу.

15. Эл аралык кызматташтык диний экстремизмге каршы күрөштүн натыйжалуу куралы болуп калышы жана адам менен жарандын абийир жана дин тутуу эркиндигине укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн негизги эл аралык принциптерге ылайык анын укуктук негиздерин бекемдөөнү жактайт деген жобо негизделди.

Изденүүчүнүн жеке салымы изилдөөнүн актуалдуулугу, илимий жаңылыгы, ошондой эле изилдөөнүн практикалык мааниси менен аныкталат. Коргоого алынып чыккан жоболорду диссертант жеке өзү иштеп чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары жана алардын негизинде чыгарылган корутундулар жана сунуштар Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жазык процесси, сот жана прокурордук ишмердүүлүк кафедрасынын кеңейтилген отурумундагы талкуунун жүрүшүндө апробациядан өттү.

Диссертациянын негизги жоболору Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу УАКнын тарабынан сунушталган илимий журналдарда, ошондой эле жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдөгү илимий басылмаларда жарыяланган илимий макалаларда чагылдырылган.

Иштин түзүлүшү. Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу УАКнын талаптарына ылайык аткарылган. Анын түзүмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен аныкталат жана кириш сөздөн, төрт баптан, анын ичинде 15 параграфтан, тыянактардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугун негизделип, изилдөөнүн максатын жана милдеттери аныкталат, коргоого берилүүчү негизги жоболорду, диссертациялык иштин илимий жаңылыгы көрсөтүлөт, изилдөөнүн практикалык мааниси, ошондой эле алынган жыйынтыктардын апробациясына тийиштүү маалыматтар аныкталган.

«Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруунун теориялык жана методологиялык негиздери» деген биринчи бапта диний экстремизмдин түшүнүгүнө жана маңызына байланыштуу маселелер ачылып, Кыргыз Республикасындагы диний кырдаалга мүнөздөмө берилген, өлкөнүн коопсуздугуна коркунуч келтирген айрым экстремисттик диний уюмдардын ишмердүүлүгү талдоого алынган, республикада диний экстремизмдин жайылышына өбөлгө түзгөн себептер жана шарттар изилденип, ошондой эле диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн стратегиялык негиздерин иштеп чыгуунун маңызын жана методологиялык проблемалары каралган. Бул бөлүм өзүнө төрт параграфты камтыйт.

1.1-параграф. «Диний экстремизмдин түшүнүгү жана маңызы укуктук изилдөөнүн предмети катары» диссертациясынын биринчи бөлүмү, анда изденүүчү тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөр камтылган. Автор «диний экстремизмди» «ашкере динчилдикти кармануу, башка диндерге жана идеологияларга сабырсыздык» деп эсептөөгө боло турган позицияны билдирет. Диний экстремисттер өз динин жалгыз дин катары орнотуу максатын көздөшөт, ошондой эле башка конфессияларды укукка каршы иш-аракеттер аркылуу да басмырлашат.

Изилдөө темасынын илимий иштелип чыккан даражасы жөнүндөгү маселени билдирип жатып, диссертант экстремизмдин ар кандай түрлөрүнүн

социалдык, саясий, философиялык аспектилері В.И. Арестов, Г.И. Демин, К.К. Демиров, Т.Н. Килмашкина, С.Г. Москаленко, И.Л. Морозов, А.Г. Никитин, Д.В. Новиков, В.Б. Козлов, В.Б. Коробов, Е.В. Круглова, Е.В. Сергун, М.И. Телякавов, Е.В. Тукумов, Р.М. Узденов, А.Р. Хлебушкин, А.А. Хоровинников, В.В. Черноусовдор тарабынан каралгандыгын белгилейт. Ошондой эле диний экстремизм проблемаларын өз эмгектеринде Ю.И. Авдеев, А.Б. Агапов, М.Д. Давитадзе, Ю.А. Дмитриев, Ю.Н. Демидов, С.В. Дьяков, А.М. Кадиев, А.И. Муминов, Д. Назиров, Е.В. Плужников, С.П. Познышев, Т. Сюкияйнен, Р. Тамаев, А.В. Тонконогов, Э.М. Шевкопляс да карашкан.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча укук коргоо органдарынын ишинин уюштуруучулук жана укуктук жактан камсыз кылуунун айрым проблемалары төмөнкү окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган: А.Г. Залужный, А.В. Зимин, Т.Н. Килмашкина, А.В. Кузьмин, Ю.В. Латов, М.Р. Магомедов, А.Ф. Майдыков, Р.Г. Миронов, С.Н. Поминов, Г.В. Самойлов, С.Н. Фридинский. Кыргыз Республикасынын изилдөөчүлөрүнүн эмгектеринде: О.Н. Гурунов, А.М. Джоробекова, Е.Т. Жээнбеков, К.Т. Камытов, Н.К. Маматазизова, Э.Э. Молдоев, К.Ж. Сабырова, А.М. Тагаева, С.Т. Тыныбеков жана башкалар.

Азыркы юридикалык адабияттарда негизинен диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн криминологиялык жана жазык-укуктук аспектилері каралып жатканы белгиленет. Бул маселенин актуалдуулугу уюштуруучулук-укуктук аспектиде комплекстүү илимий иштердин жоктугу менен шартталган. Диссертацияда белгиленгендей, бул контекстте диний экстремизмдин аныктамаларын көбүнчө илимий чөйрөдө табууга болот, мисалы, орусиялык изилдөөчү А.П. Забияко: «Диний экстремизм – калыптанып калган салттар менен компромиссиз тирешүүгө, диний топтун ичиндеги жана социалдык чөйрөдө чыңалуунун кескин күчөшүнө багытталган ашкере радикализм менен мүнөздөлгөн диний идеологиянын жана ишмердүүлүктүн бир түрү» [*Забияко А.П. Экстремизм религиозный // Религиоведение. Энци. словарь. – М., 2006. – С.120*]. М.А. Яворскийдин диний экстремизмге мааниси боюнча окшош аныктамасы: «Диний экстремизм учурдагы ички мыйзамдарда тыюу салынган диний негиздеги аракеттерди жасоого багытталган радикалдык диний идеологияны ишке ашыруунун ашынган формасында, ошондой эле экстремисттерге салыштырмалуу башка дүйнө таанымды карманган адамдарды жана коомдук топторду бул жосундарды жасоого ачык чакырыктарда туюнтулат». Э.Л. Забарчук диний экстремизмди «диндер аралык мамилелер чөйрөсүндөгү ишмердүүлүк, алар коомго диний ишенимдердин белгилүү бир системасын таңуулоого зордук-зомбулук көрсөтүү аракеттери, ошондой эле мындай иш-аракеттерди жүйөөлөп же актоосу» деп аныктайт. [*Забарчук Е.Л. Религиозный экстремизм как одна из угроз безопасности российской государственности // Журнал российского права. – 2008. – №6. – С.5*]. Көрүнүп тургандай, мындай аныктамалар саясат таануу ыкмасын чагылдырат, ал көпчүлүк учурда абдан маанилүү. Биз «диний экстремизм» түшүнүгү бул көрүнүштүн укуктук табиятын камтышы керек деп эсептейбиз.

Изилдөөчүлөрдүн бир бөлүгү, өзгөчө укук таануучулардын арасында, чечкиндүү көз караштардын болушу априордук экстремизм болуп саналат деген

пикирге кошулбайт, анткени «алар конкреттүү зордук-зомбулук жана башка укукка каршы аракеттерди жасоого алып келбеши деле мүмкүн, ошондой эле макул болгондордун баарына карата атайылап мажбурлоону билдирбейт» [Скворцова Т.А. *Религиозный экстремизм в контексте государственно-правового обеспечения национальной безопасности современной России: Дис.. канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону. – 2004. – С.13*]. Биздин оюбузча, өз дининин бардык канондорун сактаган, ар бир эле ишенген адам сөзсүз түрдө экстремист эмес экендиги логикалуу жана укукка ылайык, башкача айтканда күнөөсүздүк презумпциясынын принциби эске алынууга тийиш. Диний фанатизм өзүнүн тышкы белгилери боюнча көбүнчө диний экстремизм менен окшоштугуна карабастан, укуктук баа берүүдө бул эки көрүнүштү так ажыратып алуу зарыл. Экстремисттик идеология диний окууларга негизделгендигине карабастан, кадимки диний идеологиядан бир катар принципиалдуу айырмачылыктарга ээ жана биринчи кезекте коом жана мамлекет менен карама-каршылыкка багытталганын, ошондой эле дээрлик бардык коомдук чөйрөлөрдө: саясий, укуктук, маданий, экономикалык.

Жалпысынан экстремизмди изилдөөчүлөрдүн арасында саясат таануу ыкмасы басымдуулук кылат, ал көбүнчө диний экстремизмдин укуктук аспектилерин этибарга албай, идеологиялык жана саясий көрүнүштөрдү изилдөө менен чектелет, бул диний экстремизмдин көрүнүштөрүн юридикалык жактан квалификациялоону кыйындатат. Бирок, жогоруда белгилегендей, ар бир эле диний фанат мыйзамсыз аракеттерди жасаган априори экстремист эмес. А.В. Петрянин, «ошол эле учурда авторлордун экстремизмге экстремисттик багыттагы аракеттерди жасоо гана эмес, ошондой эле бул кылмыштарды жасоого чакырып жатканына көңүл буруу керек. Талаштуу белги, балким, экстремизмдин мотивациясы болуп саналат. Экстремизмдин негизги мотивдери, албетте, диний жана расалык келишпестик экендиги талашсыз» деп эсептейт [Петрянин А.В. *Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и криминологический аспекты: Дис ... доктора юрид. наук. – М., 2014. – С. 142*]. Проблеманын юридикалык маңызын чагылдырган аныктама биздин оюбузча Т.А. Скворцовага таандык: «...саясий-укуктук позициядан алганда, диний экстремизмди кээ бир диний топтордун же жеке адамдардын башка конфессиялардын өкүлдөрүнө жана (же) атеисттерге сабырсыздыкка негизделген идеологияны кармануусу же ошол эле конфессиянын чегинде тирешүүсү деп түшүнүү керек, бул топтор же адамдар тарабынан жарандардын, мамлекеттин жана бүтүндөй коомдун укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузган мыйзамсыз аракеттерди жасоого алып келүү» [Скворцова Т.А. *Религиозный экстремизм в контексте государственно-правового обеспечения национальной безопасности России: Дис.. канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону. – 2004. – С.16*]. Демек, автордун пикири боюнча, диний экстремизмди өзүнүн радикализми жана башка диний жана светтик идеологияларга сабырсыздыгы менен айырмаланган, коомдук-саясий чыр-чатактын чыгышына багытталган жана өзүн жазык-жазалануучу ыкмалар менен ишке ашыруучу диний идеологиянын системасы катары түшүнүү керек. Ошентип, мындай укуктук мамиле ченемдик укуктук негизди эске алат, экстремисттик аракеттердин мыйзамсыз мүнөзүн көрсөтөт, бирок ошол эле учурда жалпы кабыл алынгандан башка пикирге ээ болгондордун бардыгын экстремисттик категорияга киргизүүгө жол бербейт. Бул

саясат таануу мамилесинен негизги айырмасы, мында изилдөө үчүн негизги пункт радикалдуу идеология болуп саналат: экстремист улуттук жана/же эл аралык мыйзамдарга ылайык квалификацияланган мыйзамсыз аракеттерди жасагандан кийин гана экстремист болот.

Ошентип, диний экстремизм бир эле мезгилде девианттык психологиялык абалды, деструктивдүү көз караштарды жана мыйзамсыз аракеттерди камтышы мүмкүн болгон изилдөөгө татаал көрүнүш. Диний экстремизмди классификациялоо жана анын пайда болуу жолдору маселеси дагы талаш-тартыштуу маселе. Ушул убакка чейин ченемдик деңгээлде өзүнүн так бекемделишин таба турган жалпы кабыл алынган классификация иштелип чыга элек, жана бул кубулуштун бардык аспектилерин эске ала турган, жогоруда белгиленгендей, кроссдисциплинардык мүнөзү менен байланышкан көрүнүш. Ошондуктан, бул жерде диний экстремисттердин мүнөздүү белгилери аныкталган. Автордун пикири боюнча, буларга төмөнкүлөр кирет: - белгилүү бир диний топко таандык жана өз конфессиясынын ичинде аларды «жасалма» динчилдер деп эсептөөгө болот (мисалы, ар кандай секталар); - башка диний конфессияларга жана светтик принциптерге сабырсыздык жана агрессия; - калыптанган идеологиялык платформанын болушу, анын негизинде ураандарды жана максаттарды жарыялоо (мисалы, «дүйнөлүк халифатты түзүү», шарият мыйзамдарын киргизүү ж. антисветтик мүнөздө, ошондой эле укуктук нигилизм жана радикалдык баалуулуктарды активдүү пропагандалоо менен мүнөздөлөт; - формалдуу жана формалдуу эмес диний лидерлерди алып чыгуу, так иерархиялык структураны түзүү; - опузалоо жана мыйзамсыз аракеттерди жасоо, анын ичинде конституциялык негиздерди бузууга жана саясий режимди өзгөртүүгө багытталган.

Мындай жана башка кээ бир белгилерге таянып, «диний экстремизмди» өзүнчө категория катары бөлүп көрсөтүү менен «диний-саясий экстремизм» түшүнүгүн айырмалоо зарыл, анын жактоочулары диний максаттарды гана көздөбөстөн, ошондой эле саясий максаттарды да көздөйт. Ошентип, диний экстремизм социалдык, саясий жана укуктук деструктивдүү аракеттердин радикалдуу формасы катары иш алып барган эл аралык коомчулук үчүн олуттуу коркунучтардын бири болуп саналат. Биринчи кезекте, диний экстремисттер өздөрүнүн радикалдуу идеологиясы менен кооптуу болуп, аны мүмкүн болушунча көп адамдарга жайылтууга аракет кылышат. Экстремисттик идеологияны террористтер өздөрүнүн мыйзамсыз аракеттерин актоо, ошондой эле террористтик уюмдардын катарына тартуу үчүн колдонушат.

Диссертациянын автору изилдөөчүлөр диний экстремизмдин ар кандай квалификациясын сунуштаарын белгилейт. Алсак, А.К. Алиев, З.С. Арухов, К.М. Ханбабаев диний экстремизмдин төмөнкүдөй классификациясын сунуштайт: - бир конфессиянын ичиндеги түрдүү агымдардын (секталардын) күрөшү менен мүнөздөлгөн, диний ажырымга алып келүүчү жана «жарандык согушка» окшош болуп саналган конфессия ичиндеги экстремизм; - экстраконфессиялык экстремизм – бир мамлекеттин ичиндеги түрдүү конфессиялардын күрөшү; - этноконфессионалдык экстремизм диний гана эмес, этникалык себептери да бар; - социалдык диний экстремизм - архаикалык диний институттарды реструктуризациялоо максатында коомдук мамилелерди трансформациялоо; -

Диний-саясий экстремизм - диний ураандарга жамынган учурдагы саясий-укуктук системаны бузуу [Алиев А.К., Арухов З.С., Ханбабаев К.М. *Религиозно-политический экстремизм и этноконфессиональная толерантность на Северном Кавказе*. – М., 2007. – С.27]. Изилдөөчү Д.А. Сатпаев өзүнүн жеке классификациясын сунуштайт: - антиконфессиялык - ошол эле конфессиянын ичиндеги башка диндерге, ал тургай башка багыттарга каршы багытталган (суннилер менен шииттердин тиреши ж.б.); - модернизацияга каршы - жаңы идеологиялардын жайылышына, батыштыктардын артыкчылыгына каршы күрөшүү үчүн колдонулат; - антисистемалык - тигил же бул диний агымды же кыймылды тааныбаган светтик режимдерге каршы күрөш; - секталык - секталар сыяктуу коркунучтуу структуралардын пайда болушуна алып келет, алардын көбү террористтик уюмдарга айланышы мүмкүн; - атайын экстремизм - мамлекеттер аралык конфликттерде колдонулат [Сатпаев Д.А. *Проблема распространения религиозного экстремизма: анализ глобальных тенденций // Проблемы религиозного экстремизма в Центральной Азии: сборник материалов международной конференции Казахстана института стратегических исследований*. – Алматы, 2001. – С. 45-46]. Мындан тышкары, диний экстремисттер конфессиялары боюнча классификацияланат: христианчылык, буддизм, ислам ж.б. боюнча. Көптөгөн изилдөөчүлөр (М.А. Алиев, А.В. Петрянин жана башкалар) ваххабиттик-диний экстремизмди бөлүп көрсөтүшөт, анын негизги өзгөчөлүгү – идеологиялык эксплуатацияга мүмкүн болушунча көбүрөөк мусулмандарды тартуу жана социалдык-маданий кризиске жетишүү [Алиев М.А. *Характер общественной опасности ваххабитско-религиозного экстремизма и его уголовно-правовое определение // Российский следователь*. – 2008. – №5. – С.17–18]. Көбүнчө ММКда жана коомдо диний экстремизм агрессивдүү үгүттөө жана көбүнчө тышкы күчтөр аркылуу тараган ваххабизм менен байланышкан. Өлкө ичинде муундан-муунга өтүп келе жаткан, бутпарас жана светтик элементтерди өзүнө сиңирип алган, коомдук-саясий жаңжалдарга барбаган, конституциялык түзүлүштү кулатууга умтулбаган “салттуу” исламдан айырмачылыктарынын бири ушул. Ошентип, «салттуу» ислам ваххабизмден айырмаланып, укукка каршы акеттерди жасоого багытталган эмес, анын жактоочулары радикалдуу «эрежелердин жыйындысы» менен, биринчи кезекте, эки негизги категория менен жетекчиликке алынат:

- «такфиризм» - мусулмандарды ишенбестикке («куфр») айыптоо, мусулмандарга каршы зордук-зомбулукту жана террорду идеологиялык жактан актоого мүмкүндүк берет;

- «жихадизм» - радикалдуу исламды жайылтуу үчүн куралдуу күрөш идеологиясы, дүйнө жүзү боюнча экстремисттер жана террористтер тарабынан активдүү колдонулат.

Кыргыз Республикасынын диний жамааттарынын арасында экстремисттик баалуулуктардын пайда болушунун жана жайылышынын негизги себептеринин арасында эл аралык терроризмдин жана диний экстремизмдин глобалдык өсүшү түрүндөгү тышкы факторлор, ошондой эле бир катар мамлекеттер жана уюмдар тарабынан радикалдык диний агымдардын агрессивдүү пропагандасы Кыргызстан жана бүтүндөй Борбор Азия үчүн салттуу эмес (мисалы, ваххабизм). Диний экстремизмдин маңызын жана белгилерин теориялык жактан түшүнүү изилдөө

тажрыйбасын алууга гана мүмкүндүк бербестен, бул коркунучка каршы туруу боюнча кыйла натыйжалуу механизмдерди иштеп чыгууга да өбөлгө түзөт деген тыянак чыгарылды.

1.2-параграф «Азыркы Кыргызстандагы диний кырдаалдын мүнөздөмөсү жана өлкөнүн коопсуздугуна коркунуч катары экстремисттик диний уюмдардын ишин талдоо» диний кырдаалды бүтүндөй системанын объектиси катары изилдөө зарылдыгы тууралуу билдирүүнү камтыйт. Белгилүү бир аймакта жана белгилүү бир мезгилде, алардын бири-бири менен жана коом менен болгон мамилесинде байкалган диний көрүнүштөрдүн бүтүндөй комплексинин жалпы көрүнүшү болуп, өлкөнүн жана коомдун социалдык-саясий жана руханий-идеологиялык абалынын олуттуу факторлорунун бири болуп саналат. [Лопаткин Р. А. *Социологический анализ религиозной ситуации в российском обществе (20 июня 2014)* // URL: <http://sociologyofreligion.fitdev.ru/?t=2684>]. Башкача айтканда, диний мамилелер чөйрөсүндө калыптанып жаткан кырдаал белгилүү бир шарттарда өлкөнүн өнүгүүсүндөгү позитивдүү, жиреп чыккан тенденциялардын пайда болушуна гана түрткү бербестен, коомдун дестабилизациондоруна себеп болушу мүмкүн.

Изилдөөдө автор терс агымдардын алдын алуунун өзгөчөлүктөрүн түшүнүү призмасы аркылуу Кыргызстандагы азыркы диний кырдаалга ар тараптуу талдоо жүргүзгөн. Автор *Кыргызстанда калыптанып жаткан диний кырдаалдын саясий жана укуктук факторлоруна* көңүл бурат. Диний кырдаалдын калыптанышы көбүнесе мамлекеттин диний мамилелер чөйрөсүндөгү саясаты жана бул жаатта кабыл алган мыйзамдар менен аныкталат, анткени алар эки мамлекеттин ортосундагы мамилелердин конкреттүү системасын мамлекет менен диндин ортосунда жана конфессиялардын өздөрүнүн ортосунда өнүктүрүүгө шарт түзөт. Анткени, диний чөйрөдөгү мамилелердин талап кылынган системасы мамлекет тарабынан стратегияны иштеп чыгуу жана анда түзүлгөн милдеттерди ишке ашыруу, бийлик куралдары, ошондой эле алдыга коюлган идеяларды бекемдеген мыйзамдарды кабыл алуу, диндин жана диний уюмдардын коомдун турмушундагы орду, анын ичинде иш-милдеттери жана багыттары жөнүндө мамлекет тарабынан жана «диний мамилелердин бардык субъекттеринин компетенциялары» менен жетишилет. [Антонова О. И., Колесникова К. И. *Законодательное регулирование государственно-конфессиональных отношений в России на рубеже XX–XXI веков* // URL: <http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2012/02/15/>]. Диссертацияда исламдын позициясы конституция боюнча эмес, иш жүзүндө эң жакшы дегенде мамлекетке көз каранды экендигине жана бул мамлекетти көрсөтүү үчүн анын генетикалык өзгөчөлүктөрүнө карама-каршы келе турганына көңүл бурат, диний мамилелер дайыма туруксуз мүнөздү алып жүрөт. Мындай карама-каршы саясий-укуктук шарттарда диний мамилелерди туруктуу кылуу диний мамилелерди жөнгө салуунун конституциялык нормаларын так сактоодон, диний чөйрөдө жарыяланган мамлекеттик саясаттын принциптерин так сактоодон көз каранды болот (Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү 2014–2020-жылдарга Мамлекеттик саясатынын концепциясы), ошондой эле өлкөнүн мыйзамдарына зарыл өзгөртүүлөрдү киргизүүдөн көз каранды. Иш жүзүндө бул

мамлекеттик бийлик органдарынын, анын ичинде диний мамилелер чөйрөсүн тейлеген органдардын ишинде коррупцияны жоюуну, мамлекеттин диний уюмдардын ишине тымызын кийлигишүүсүнөн баш тартууну жана дин мамилелеринин субъекттеринин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын сактоосуна катуу көзөмөлдү жүргүзүүнү билдирет. Мамлекеттик имараттарда намазканаларды (сыйынуучу жайлар) ачууга, борбордук аянтта массалык намаздарды өткөрүүгө, дааватка жана конфессиялардын тең укуктуулугун жана адам укуктарын бузган же чектеген башка иш-чараларга байланышкан көйгөйлөрдү четтетүүчү атайын мыйзамдарды иштеп чыгуу жана кабыл алуу.

Диний кырдаалдын калыптанышына *социалдык-маданий чөйрөдө* болуп жаткан процесстер чоң таасир этет деп белгилейт автор, анткени дин жана диний уюмдар бул иш-аракеттердин түрлөрүнө салыштырмалуу эркин кире алышат – диндин күнүмдүк жашоого киришкендигинен улам. Дайыма социалдык чөйрөнүн институттарынын ишинин солгундашы же алардын кризиске учурашы менен коомдук-саясий процесстерде диндин ролу жогорулап, элдин динчилдик деңгээли жогорулап, диний кырдаалдын негизги көрсөткүчү болуп санала тургандыгы талашсыз. Бул диндин адам ишмердүүлүгүнүн каралып жаткан чөйрөлөрүнө пропорционалдуу эмес киришин дээрлик сөзсүз түрдө болот, диний кырдаалды туруксуз жана жалпысынан коомдун жана өлкөнүн өнүгүшүн тең салмаксыз кылат [Бурдые П. *Социальное пространство: поля и практики*. – СПб. 2007. – С. 35]. Диндин пропорционалдуу эмес күчөшүнө билим берүү жана илим кризиси да таасир этиши мүмкүн деген божомол бар. Коомдо билим жана илимдин ролунун солгундоосунун натыйжасында илимий эмес, диний, мифологиялык көз караштар кенири кулач жайып, калктын динчилдигинин өсүшүнө алып келүүдө. Эксперттердин изилдөөлөрүнө ылайык, тыюу салынганына карабастан, диний агымдардын жана радикалдык диний көз карашты жайылткан агымдардын жактоочуларынын саны кескин өсүүдө [Сарыгулова Б. *Дин: аялдар радикалдашып баратат* // URL: us.Azattyk.org/content/kyrgyzstan_women_radicalization/24991583. – _ _ _ html]. Коомдун адилетсиз уюшулушунан келип чыккан жана адамды ар тараптан коргоосуз кылып, ага Кудайга кайрылуудан башка эч нерсе калтырбаган калктын социалдык катмарлануусу өлкөнүн тургундарынын динчилдигинин өсүшүнө олуттуу таасирин тийгизүүдө. Эксперттердин айтымында, Кыргызстанда байлар менен кедейлердин ортосундагы киреше ажырымы 25 эседен ашык; эң керектүү тамак-аш азыктарын сатып алууга акчасы жок кедейлердин үлүшү калктын 37% ашат; Республиканын тургундарынын 8,2% жумушсуз бойдон калууда [*Кыргызстанда жакырчылыктын деңгээли калктын 37%, өтө жакырчылык 2,8% (18.03.2015)* // URL: <http://www.gezitter.org/economics/38232>]. Мына ушундай кырдаалда диний уюмдардын өкүлдөрү эл алдында чыгып сүйлөгөн сөзүндө ошол адилетсиздиктерге басым жасап, аларга диний түшүндүрмө берип, диний дүйнө таанымдын негизинде чечүү жолдорун сунуштап жатканы таң калыштуу эмеспи. Исламдын салттуу жана салттуу эмес агымдары, Иегова Күбөлөрүнүн өкүлдөрү, баптисттер кыйынчылыкка кабылган үй-бүлөлөргө жардам берүү, жаштарды кылмыштуулуктан, баңгичиликтен ж. Кыргызстандын мусулман коомчулуктары тарабынан бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн атайын төмөнкү бейөкмөт уюмдарды түзүшкөн жана алар ийгиликтүү иштеп жатышат: «Адеп Башаты», «Дил

Мүрөгү», «Мутакалим», «Ислах», «Тейба», «Борбордук Азия мусулмандарынын конгресси» ж.б. Христиан диний агымдары да бул жаатта иш алып барышат [*Терроризмге каршы күрөш = Диний уюмдарга тыюу салуу (17.05.2022)* // URL: <http://rediskin.net/hochu-znat/religiya/1570-borba-s-terrorizmom-zapret/>]. Социалдык-маданий чөйрөнүн кризистик абалы диндин чөйрөсүнүн кеңейишине жана калктын, диний уюмдардын жана коомдук бирикмелердин динчилдигинин радикалдашуусуна шарт түзөт. Муну өзүнүн ишин диний негизде курган “Улуу Кыргызстан” партиясы коомдун ар кандай катмарларынын жана экономикадагы бийликтердин ортосунда экономикалык ресурстарды жана кирешелерди адилеттүү бөлүштүрүү идеясын алдыга коюп жатканы да тастыктап турат, калктын аз камсыз болгон катмарын социалдык жактан коргоону камсыз кылуу үчүн – социалдык чөйрөнү каржылоону көбөйтүү жетиштүү [*“Улуу Кыргызстан” саясий партиясынын шайлоо алдындагы программасы* // URL: <http://uluukyrgyzstan.kg/opas/programma-partii/>]. Ал эми бул тенденция уланып, мамлекет тиешелүү чараларды көрбөсө, анда келечекте бул сөзсүз түрдө «коомдун клерикализациясына» айланат [Яблоков И. Н. Клерикализм // *Социологическая энциклопедия. Т. 1. – М., 2003. – С. 438*].

Иште Кыргызстандагы диний кырдаалды калыптандырууда *диний уюмдардын ролу да белгиленген*. Кыргыз Республикасынын аймагында ишмердүүлүгүнө тыюу салынган экстремисттик уюмдарга кыскача серептин жыйынтыгында алар Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна олуттуу коркунуч келтирет деген тыянак чыгарылды. Негизи алар исламды ислам мамлекетин – халифатты түзүү максатына жетүү үчүн каражат катары пайдаланып, бирок исламдын маңызын жана мазмунун бурмалаган экстремисттик топтор. Бийликтин светтик демократиялык институттарына жана бүтүндөй светтик мамлекетке каршы террордук жана диверсиялык иштердин жолуна түшүп, алар көбүнчө өздөрүн кыйратуучу күч катары көрсөтүштү, аны менен эч кандай компромисске барууга болбойт.

Белгиленгендей, акыркы жылдарда партиянын ишмердүүлүгү аялдарды өз катарына тартуу, «машвара» деп аталган талкууларды өткөрүүчү аялдардын «жамааттарын» түзүү, алардын орундары тез-тез алмашып туруу каалоосу менен мүнөздөлүп жатканы айтылат. Айрыкча Кара-Суу, Араван, Ноокат райондорунда аялдар жамаатынын ишмердүүлүгү активдүү [Турусбеков Р. *Психологический и социальный портрет экстремиста и террориста // Укрепление потенциала по предотвращению насильственного экстремизма в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2014. – С. 139*].

Диссертанттын көңүлүн Кыргызстанда ишмердүүлүгүнө тыюу салынбаган, бирок өлкөнүн улуттук коопсуздугуна тийгизген таасири ачык-айкын болбогон көптөгөн диний уюмдар жана бирикмелер бар экендигине бурулат. Алардын арасында Таблиги Жамаат да бар. Кыргызстанда да батыш (псевдохристиандык) жана чыгыш (псевдобуддист) багыттагы деструктивдүү диний уюмдар иштеп жатканы айтылат. Батышка багытталган диний уюмдарга Иегованын Күбөлөрү (катталган) жана саентология чиркөөсү (каттоодон өтпөгөн) кирет, ал эми чыгышка

багытталган уюмдарга Бахаи ишеними (катталган) жана Мун сектасы (катталбаган) кирет.

Автор Кыргызстанда калыптанып жаткан диний кырдаалды *элдин динчилдигинин өсүшү менен байланыштырган*. Кыргызстанда болжол менен 600 000ден бир аз ашык динге ишенгендер бар, бул өлкөнүн жалпы калкынын 10% түзөт. Ошол эле учурда бул динге ишенгендердин бардыгынын ичинен 88,1% салттуу диний уюмдардын өкүлдөрү - КМДБ жана ОПЧ, 4,4% - катталган жана катталбаган салттуу эмес диний уюмдар, 6,4% - экстремисттик диний уюмдар, 0,9% - катталган жана каттоодон өтпөгөн деструктивдүү диний уюмдар. Динди кармангандардын саны жана алардын арасында салттуу диндердин өкүлдөрүнүн олуттуу басымдуулугу менен Кыргызстан, диссертанттын айтымында, экстремисттик агымдарды кармангандардын саны тездик менен өспөгөндө, туруктуу диний мамилелери бар өлкө катары классификацияланышы мүмкүн жана деструктивдүү диний уюмдар жана мыйзам бузуулардын, кылмыштардын жана бул уюмдардын мүчөлөрү тарабынан жасалган террористтик актылардын көбөйүшү жок болгондо.

Эмгекте Кыргызстандагы диний кырдаалды калыптандырууда чет элдик диний борборлордун ролу да белгиленген. Кыргызстандагы диний экстремизмдин идеологиясына жана практикасына өлкөнүн улуттук коопсуздугун коргоо позициясынан баа берүү менен, республиканын диний коопсуздук түшүнүгүн мамлекеттик структуралардын жана коомдук уюмдардын иш-аракеттердин теориясына жана практикасына киргизүү зарылчылыгы жөнүндө айтуу керек. Биздин оюбузча, «диний коопсуздук» түшүнүгүн мыйзам актыларына, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун жөнгө салуучу документтерге, жалпыга маалымдоо каражаттарына киргизүү максатка ылайыктуу. Бул маселени чечүү, автордун пикири боюнча, алдын алуу иш-чараларын ишке ашыруудан баштап, өлкөнүн улуттук коопсуздугуна шексиз коркунуч туудурган бул коркунучтуу көрүнүш үчүн диний экстремизмге каршы реалдуу күрөштүн ыкмаларын аныктоого чейинки маселелерди конкреттештирген документтердин пакетин кабыл алууга өбөлгөлөрдү түзөт. Экинчи жагынан, «диний коопсуздук» түшүнүгүн аныктоо диний конфессиялар менен мамлекеттин натыйжалуу кызматташуусуна өбөлгөлөрдү түзүүгө, ошондой эле белгилүү бир деңгээлде бул конфессияларды мамлекеттик органдар тарабынан алардын укуктарын бузуудан коргоого көмөктөшүүгө тийиш. Башкача айтканда, бул учурда бир жагынан инсан, коом жана мамлекет коргоого муктаж болсо, экинчи жагынан мамлекеттик органдар менен кызматташууга даяр диний конфессияларды ашыкча кол салуулардан коргоо кепилдиги керек деп айта алабыз.

1.3-параграф. Кыргыз Республикасында диний экстремизмдин жайылышына шарт түзгөн себептерди жана шарттарды изилдөөгө жана аларга каршы аракеттенүүнү уюштурууда эске алууга арналган. Диссертант геосаясий кызыкчылыктардын кагылышынын жана региондогу алдыңкы дүйнөлүк державалар менен аскердик-саясий блоктордун тирешүүсүнүн күчөшүнүн, эл аралык коомчулуктун беделинин жана таасиринин төмөндөшүнүн фонунда Кыргыз Республикасында экстремизмдин жайылуу көйгөйүн белгилейт жана аймактык уюмдар, ошондой эле айрым мамлекеттердин мурда кабыл алынган

милдеттенмелерин аткарбагандыгы коомдогу туруксуздуктун өсүшүнө шарт түзгөн негизги факторлор болуп саналат. Мындан тышкары, куралдуу кагылышуу аймактарындагы аскердик-саясий кырдаалдын кескин өзгөрүшүнүн жана күчөгөн согуштун фонунда эл аралык террористтик, экстремисттик уюмдардын Борбордук Азия мамлекеттерине жана түздөн-түз Кыргыз Республикасына карата калган кылмыштуу жана туруксуздукка алып келүүчү умтулууларына көңүл буруу зарыл.

Эл аралык терроризмдин, диний экстремизмдин жана сепаратизмдин масштабынын кеңейиши, Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү террористтик-экстремисттик көрүнүштөр жана интернетте адамдарды жалдоо жана үгүттөө иштеринин күчөшү коркунуч жаратууда. Чет өлкөлүк диний экстремизм борборлорунун жана сайттуу эмес диний агымдардын Кыргыз Республикасына алып келүү жана жайылтуу боюнча жигердүү ишмердүүлүгү жат жана деструктивдүү идеологиянын жайылышына өбөлгө түзөт.

Ички коркунучтардын арасындагы иште төмөнкүлөр белгиленди: Кыргызстанда радикалдык диний агымдардын кеңейиши жана конфессиялар аралык чыр-чатактын курчушу, анын ичинде улуттар аралык, конфессиялар аралык кагылышуулардын жана сепаратизмдин көрүнүштөрүнүн көбөйүшү; социалдык тармактарда жана мессенджерлерде деструктивдүү иштерди активдештирүү, анын ичинде атайылап жалган жана такталбаган маалыматтарды таратуу, террористтик-экстремисттик мүнөздөгү материалдарды жайгаштыруу жана экстремисттик жана террористтик уюмдардын катарына кошулууга чакырыктар, бул биринчи кезекте жаш муунга терс таасирин тийгизет.

Учурдагы кырдаал укук коргоо органдарынын ишмердигин модернизациялоону (мисалы, терроризмди каржылоону жана кылмыштуу кирешелерди легализациялоону (адалдоону) аныктоо жана иликтөө, конфискацияланууга тийиш болгон кылмыштуу активдерди табуу жана камакка алуу боюнча) так иштелип чыккан илимий критерийлердин негизинде диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча болгон тажрыйбаны жалпылоо, ошондой эле бул көрүнүшкө каршы туруу системасына окуялардын андан ары өнүгүшүнө жана аларга таасир этүүгө карата олуттуу, ишенимдүү элементтерди киргизүүнү талап кылат.

1.4-параграф. Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн стратегиялык негиздерин иштеп чыгуунун маңызы жана методологиялык проблемалары. Диний экстремизмдин бардык аспектилерин, анын андан ары жайылышын алдын алуу боюнча мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чараларды изилдөө, азыркы реалдуулукка адекваттуу бул көрүнүшкө каршы туруу системасын түзүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн автор изилдөөнүн белгилүү методологиялык концепциясын сунуштайт.

Ошентип, билимдин эң жогорку деңгээли катары колдонулган түшүнүктөрдү структуралаштырууга, система менен элементтин, бүтүн менен бөлүктүн, жалпы менен жекеликтин, ошондой эле түшүнүктөрдүн ортосундагы байланышты байкоого мүмкүндүк берген диалектикалык ыкманы колдонуу сунушталат. диний экстремизмдин ар кандай аспектилеринде жана системалык каршы аракеттенүүдө бул категориялардын бири-бирине өз ара таасиринин мыйзамдары. Таануунун кийинки этабы катары таанып-билүүнүн жалпы

логикалык, теориялык жана эмпирикалык ыкмаларын камтыган жалпы илимий методологиялык процедураларды колдонуу сунушталат. Теориялык жалпы илимий методдордун ичинен изилдөөнүн системалуу ыкмасына өзгөчө маани берүү сунушталат, бул айтылган проблема боюнча бардык топтолгон теориялык жана эмпирикалык материалдарды бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Биздин оюбузча, дал ушул ыкма каралып жаткан маселеге жигердүү мамиле кылуу менен айкалыштырып колдонулуп, ири айрыкча-татаал системаларды долбоорлоо зарылчылыгына оптималдуу түрдө жооп бере алат, ал акыр аягында диний экстремизмге улуттук масштабда каршы туруу системасы болуп саналат. Кошумчалай кетсек, так ушул ыкмалардын айкалышы диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн статикалык (объект, субъект, максат, каражат, натыйжа ж.б.) жана динамикалык түзүмүнө (иштетүүсүнө, чечкиндүүлүгүнө ж.б.) байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берип, бул системанын уюштуруучулук жана практикалык бөлүктөрүн түзөт. Көрсөтүлгөн проблеманын секторлор аралык мүнөзү авторго бир катар изилдөө аспектилеринин өз ара байланышында диний экстремизм феноменин түшүнүү боюнча автордун концептуалдык идеясын калыптандыруунун зарылдыгын талап кылат. Чындыгында, бул аспектилер билимдин ар кандай тармактарында анын көрүнүштөрүнүн негизинде каралып жаткан маселенин ар кандай тегиздиктеги көрүнүшү гана. Жөнөкөй сөз менен айтканда, таанып-билүүнүн диалектикалык ыкмасы, системалык жана ишмердүүлүк мамилелери жана объективдүү чындыкты чагылдыруунун башка ыкмалары маселенин «вертикалдуу» кесилиши болсо, анда изилдөө аспектилери проблемалык талааны «горизонталдык» боюнча структуралаштырууга арналган.

Изилдөөнүн белгиленген методологиясы изилдөөдө колдонулган «экстремизм» жана «диний экстремизм» түшүнүктөрүнүн терминологиялык чечмелөөсү жана өз ара байланышы боюнча маанилүү тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди. Ошентип, «экстремизм» түшүнүгү белгилүү бир ашынган көз караштарды кармануу катары лексикалык чечмелөөдөн тышкары, экстремисттик ишмердүүлүк түшүнүгүн ченемдик консолидациялоо аркылуу өзүнүн укуктук чечмелөөсүнө гана ээ болбостон, саясий-укуктук көрүнүш катары кабыл алынат, бирок ошондой эле жаркыраган саясий боёк, анын заманбап өзгөчөлүгү болуп саналат. Азыркы экстремизмдин кайсы бир түрүнүн максаты конкреттүү идеологиялык керектөөлөрдү чечүүдөн тышкары, коомдо өзүн көрсөтүүгө умтулуу, анын баалуулук багыттарын бузуу ж.б. Ошон үчүн иш жүзүндө анын саясий мүнөзүн эки жолу көрсөтүп турган «диний-саясий экстремизм» лексикалык конструкциясын колдонууну туура эмес деп эсептейбиз. Ошол эле учурда изилдөө айрым диний топтордун жана секталардын деструктивдүү динчилдигинин негизинде калыптанган “таза”, саясатташкан эмес диний экстремизм дагы бар экенин көрсөттү. Ал эми диний экстремизмге келсек, көптөгөн диний багыттагы жарандардын каршылыгына карабай бул терминдин колдонулушун мыйзамдуу деп эсептейбиз. Ага ылайык, биз идеологиялык доктринаны жана диний бирикмелердин жана (же) анын айрым мүчөлөрүнүн коомдук коркунучтуу мыйзамсыз диний ишмердигин, же болбосо кылмыштуу уюмдар тарабынан алардын мүчөлөрү тарабынан укукка каршы аракеттерди жасоо үчүн деструктивдүү диний мотивдерди пайдаланууну түшүнөбүз. бийликти күч менен басып алуу,

мамлекеттин конституциялык курулушун күч менен өзгөртүү, ошондой эле диний сабырсыздыктын негизинде мамлекеттин коомдук коопсуздугуна же адамдын жана жарандын укуктарына жана эркиндиктерине кол салуу.

Биз диний экстремизм менен жеке адамдарда айрым диний окууларды радикалдуу кабыл алуунун, мындай көз караштарды ашкере, ымаласыз кармануунун (радикализм) пайда болушунун ортосунда тыгыз байланышты аныктадык. Мындан тышкары, узак тарыхый тамыры бар конфессияларга ылайык калыптанган диний экстремизм радикализмдин өзгөчө формасына – фундаментализмге негизделип, көп учурда мыйзамсыз ыкмалар менен догмалардын башына кайтып келүүнүн зарылдыгын таңуулаган. Ошондой эле терроризм экстремизмдин, анын ичинде диний экстремизмдин түрү экендигин аныктадык, ал экстремисттердин иш-аракетинин ыкмасы катары кабыл алынышы керек, ал адамдарды, социалдык топторду, мамлекеттик органдарды ж. белгилүү иш-аракеттерге мажбурлоого келип такалат.

Диний экстремизмдин ар түрдүү көрүнүштөрү азыркы дүйнөдө бул көрүнүштүн кандай формаларын аныктоо зарылдыгын талап кылууда. Биз мындай формаларды тандоодо конфессиялык белгиге негизделиши мүмкүн деп эсептедик, бул алардын өзгөчөлүгүн сакралдаштыруунун өзгөчөлүктөрүнө карата байкоого мүмкүндүк берген. Негизги дүйнөлүк диндердин арасында орун алган деструктивдүү тенденцияларга көз салып, биз экстремизм ар кандай ишенимдин негизинде – анын өзгөчө чечмелөө, анын айрым элементтерин активдүү колдонуу жана аларды абсолютташтыруу аркылуу пайда болушу мүмкүн деген жыйынтыкка келдик. Биздин оюбузча, биздин өлкөдө эң чоң коркунуч исламизм концепциясы менен жабылышы мүмкүн болгон ислам дининин радикалдашкан саясатташкан кыймылдары, тоталитардык секталар жана азыраак даражада кылмыш мүнөзүн алып жүрбөгөн, бирок Кыргыз Республикасынын Конституциясында светтик деп аныкталган мамлекет үчүн «жай бомба эффектисин» камтышы мүмкүн» болгон православдык радикализмдин көрүнүштөрү болуп саналат.

Диний экстремизмдин фактордук анализи диний экстремизм коркунучунун өнүгүшү татаал жана көп кырдуу көрүнүш экендигин аныктады. Ал Кыргыз Республикасынын коопсуздугуна тышкы таасирдин эки аракетин, атап айтканда, чет өлкөлүк борборлордун коомдун туруктуулугун бузууга, аймактык бүтүндүккө шек келтирүүгө болгон аракеттерин, ошондой эле саясат, экономика, мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндө өлкөнүн өнүгүүсүнүн ички маданият, улуттар аралык жана диндер аралык мамилелер тармагында көйгөйлөрүн бириктирет. Факторлорду тандоодо эки өлчөмдүү факторлор комплекси түшүнүгүнө негиздеп, бардык факторлорду жалпысынан кылмыштуулукка тиешелүү жалпы жана диний экстремизмдин жайылышына байланыштуу конкреттүү факторлорго бөлдүк. Ошентип, төмөндө талкууланган диний экстремизмге каршы аракеттенүү стратегиясы фактордук анализди эске алуу менен түзүлдү, бул ага каршы чаралардын бардык спектрин колдонууну камтууга мүмкүндүк берди: диний экстремизмдин себептерин жана шарттарын жоюудан тартып, анын көрүнүштөрү менен күрөшүүгө жана анын кесепеттерин нейтралдаштырууга чейин.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн узак мөөнөттүү системасы сунушталууда, ал төмөнкү элементтерди камтыйт: 1. Диний экстремизмге каршы

аракеттенүүнү ченемдик укуктук камсыздоо; 2. Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге мониторинг жана аны болжолдоо; 3. Каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу уюштуруу структурасын түзүү; 4. Мамлекетте каршы аракеттенүү системасын позициялоо; 5. Каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун баалоо; 6. Зарыл болгон учурда системаны корректировкалоо.

Белгилеп кетсек, сунушталып жаткан система диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизи катары биз тарабынан жарыяланган системалык-активдүүлүк мамиленин туюнтмасы болуп саналат. Анын элементтерин теориялык жактан түшүнүү изилдөөнүн алгачкы этаптарында эле диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы олуттуу кемчиликтерди аныктоого мүмкүндүк берди. Атап айтканда, ченемдик укуктук базанын жана мамлекеттик-конфессионалдык саясаттын айрым кемчиликтери, кырдаалдын өнүгүшүн системалуу болжолдоонун жоктугу, системанын субъекттеринин иш-аракеттерин координациялоонун төмөн деңгээли, талаптагыдай позициялоонун жоктугу, каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун баалоо механизмдеринин өнүкпөгөндүгү.

Жогорудагы корутундуларды биздин өлкөдөгү диний экстремизм коркунучунун реалдуулугун проектирлөө менен, автор бул көрүнүшкө каршы аракеттенүү боюнча оптималдуу стратегия концептуалдык пландын тийиштүү уюштуруу корутундулары кабыл алынганда гана, адекваттуу түрдө мамлекеттик институттарды жана жаңы маалыматтык технологияларды тартуу менен диний экстремизмге каршы аракеттенүү стратегиясын иштеп чыгуу жана позициялоону мүмкүн боло тургандыгын белгилеген.

2-БАП. «Кыргыз Республикасында жана чет өлкөлөрдө диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн ченемдик укуктук базасы» диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн фактору катары Кыргыз Республикасынын мамлекеттик диний саясатын ишке ашыруунун жолдорун жана каражаттарын изилдөөгө арналган. Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмдин абалын жана мыйзамдык жактан камсыз кылууну өркүндөтүүнүн, диний коркунучтарды алдын алуунун жана нейтралдаштыруунун жолдорун, ошондой эле чет мамлекеттерде диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү укуктук жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүн кароо.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге каршы аракеттенүү процессинде калыптанган укук ченемдери менен жөнгө салынган коомдук мамилелер саналат.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында укук коргоо органдарынын ишин уюштуруунун каражаттары жана укуктук формалары диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп саналат.

«Кыргыз Республикасынын мамлекеттик диний саясатын ишке ашыруунун жолдору жана каражаттары диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн фактору катары» 2.1-параграфында автор Кыргызстан үчүн маанилүү көйгөйлөрдүн бири катары диний экстремизмди өлкөнүн улуттук коопсуздугуна коркунуч катары баалоо менен байланышкан диний экстремизмдин

жана терроризмдин көрүнүштөрүн минималдуу деңгээлге чейин кыскартууга багытталган диний чөйрөдө, айрыкча, иш-чаралар чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун жолдорун карайт.

XX-XXI кылымдардын этегинде кыргыз мамлекеттүүлүгү жана коому туш болгон бул коркунучтуу көрүнүшкө баа берип, Кыргызстанды дүйнөнүн бардык антитеррордук күчтөрү менен бир катарга койгон эл аралык терроризмдин жана диний экстремизмдин глобалдуу мүнөзүн белгилей кетүү керек. Ошол эле учурда Кыргызстандагы эл аралык терроризмдин өзгөчө белгилеринин бири – бул анын негизинен диний өнүттө, дүйнөлүк диндердин руханий баалуулуктарын өзүнүн антигумандуу максаттарында колдонууда. Ошол эле учурда, диний экстремизм Кыргызстандагы көптөгөн конфессиялар жана кыймылдар менен көрсөтүлгөн жалпы диний картинанын бир бөлүгү гана. Анан албетте, мамлекеттик дин саясаты коомду жана мамлекетти аларга радикалдуу диний уюмдардын кол салууларынан коргоо милдети менен эле чектелбейт.

Автор белгилегендей, эгемен Кыргызстан 90-жылдары исламдын өлкөнүн саясатына жана идеологиясына ар кандай көрүнүштөрү менен кайтып келишин башынан өткөрдү. Аларга эксперттик коомчулукта эки жактуу баа берилип, кайсы бир жерде исламдык кайра жаралуу, кайсы бир жерде бул дүйнөлүк динди Кыргызстанда кайра исламдаштыруу катары бааланууда жана өлкөдө иштеп жаткан диний конфессияларга карата мамлекеттин саясатын аныктоого багытталган мамлекеттин бул жагдайга реакциясынын көрүнүшү катары бир катар мыйзам актыларынын кабыл алынышы болду.

Кошумчалай кетсек, дин чөйрөсүндөгү мыйзамдар, тиешелүүлүгүнө жараша, эгемен Кыргызстандын алгачкы жылдарында да өтө либералдуу мүнөздү алып жүргөн. Либералдык мыйзамдар 1991-жылдын декабрь айында «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» мыйзамында [*«Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» [Электрондук ресурс] Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы № 282 Мыйзамында бекитилген. (2021-жылдын 22-майындагы № 63 редакциясына ылайык) Кирүү пункту: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202498>-Экрандын аталышы.]. Изилдөөчүлөр белгилегендей, «мындай либералдык мыйзамдар, бир жагынан, дин тутуу эркиндигинин орношуна салым кошсо, экинчи жагынан Кыргызстанды ар кандай диний уюмдардын, анын ичинде күмөндүү уюмдардын ишмердүүлүгү үчүн эң ыңгайлуу өлкөлөрдүн бирине айландырды жана дүйнөнүн бардык бурчунан миссионерлерди өзүнө тартты.*

Ошондой эле, республикада Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 17-августундагы № 150 «Экстремисттик аракеттерге каршы туруу жөнүндө» (КР 2009-жылдын 20-февралындагы № 60, 2013-жылдын 8-майындагы № 66, 2014-жылдын 18-февралындагы № 32 мыйзамдарынын редакцияларына ылайык) Мыйзамы бар.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996-жылдын 14-ноябрындагы № 319 «Кыргыз Республикасынын жарандарынын абийир жана дин тутуу эркиндигине укуктарын ишке ашыруу боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгы да диний чөйрөдө мамлекеттик көзөмөл системасын өнүктүрүүдө маанилүү роль ойногон. Бул чөйрөнү жөнгө салуучу мыйзам актыларынын катарына Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексин, биринчи кезекте Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 299-беренесинин 1 жана 2-беренелерин да кошууга болот. Ал конституциялык түзүлүштүн негиздерине жана мамлекеттин коопсуздугуна каршы кылмыштар бабына киргизилип, улуттук, расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутууга багытталган аракеттер кылмыш катары квалификацияланганы бекеринен эмес. Регионалдык масштабдагы радикалдык диний топтордун ишмердүүлүгүнө каршы турууда «Казакстан Республикасы, Кыргыз Республикасы, Тажикстан Республикасы жана Өзбекстан Республикасынын ортосундагы терроризмге, саясий жана диний экстремизмге, трансулуттук жана уюшкан кылмыштуулук, туруктуулук менен коопсуздукка башка коркунучтарга каршы биргелешип күрөшүү маанилүү ролду ойнойт».

Иште Кыргызстанда эгемендүүлүктү алгандан кийин мамлекет менен өлкөдө иштеп жаткан диний конфессиялардын ортосундагы мамилелердин кеңири чөйрөсүн жөнгө салуучу конституциялык-мыйзамдык базанын калыптануу процесси жүргөнү белгиленет. Ошол эле учурда өлкө тарыхынын белгилүү бир мезгилдеринде бул система иштебей калып, өлкөдөгү диний кырдаалдын абалына терс таасирин тийгизген. Буга, биринчи кезекте, экстремисттик диний уюмдардын ишмердүүлүгүнүн активдешүүсү, бир катар христиандык топтордун жана агымдардын прозелитизм көрүнүштөрүнүн белгилүү бир деңгээлде көбөйүшү, этностор аралык тирешүүнүн күчөшүнө шарт түздү. Өлкөдөгү диний кырдаалдын начарлашына Кыргызстан Мусулмандарынын дин башкармалыгынын ислам чөйрөсүндөгү үстөмдүк ролунун жоктугу да себеп болгон. Бир катар факторлордон улам КМДБ «Хизб-ут-Тахир» жана башка экстремисттик топтор такфир жанажихад идеологиясын жайылткан үгүттөөлөргө натыйжалуу туруштук бере алган жок. Кыргызстандын диний элитасы деструктивдүү диний агымдарга жана секталарга каршы эффективдүү идеологиялык тең салмактуулукту түзө алган жок, фундаменталдык ислам агымдарынын, биринчи кезекте, эл аралык диний экстремизм менен терроризмдин маңызы тууралуу калкка маалымдоо маселесин толук чече алган жок. Чет мамлекеттерден келген көптөгөн миссионерлердин ишмердүүлүгү да терс ролду ойногон, алар либералдык мыйзамдардын шарттарында миссионердик иштерди жүргүзүүгө кеңири мүмкүнчүлүк алышкан, алар көбүнчө диверсиялык мүнөздө болгон.

Диссертанттын айтымында, бул факторлордун бардыгы өлкөнүн улуттук коопсуздугуна бир катар коркунучтарды жаратат, анын ичинде: тышкы

идеологиялардын таасири астында улуттук иденттүүлүктү жоготуу коркунучу, кыргыз коомчулугунда идеологиялык бөлүнүү коркунучу, динди саясатташтыруу коркунучу, светтикти так жана расмий түшүнүүнүн жоктугунун коркунучу, прозелитизмге байланышкан чыр-чатактар коркунучу, Кыргызстандын жарандарынын ИГИЛ квазимамлекетинин катарына активдүү тартылуу коркунучу.

Мына ушул факторлордун бардыгынын жыйындысы өлкөдөгү диний кырдаалды көзөмөлдөө жана жөнгө салуу системасын жаңы талаптардын деңгээлине жеткирүү өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарын диний фанаттардан жана экстремисттерден ишенимдүү коргоону жана анын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча актуалдуу милдеттерди күн тартибине койдү. Ушуга байланыштуу, диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты оптималдаштыруунун жолдору жана ыкмалары Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 21-январындагы № 11 Жарлыгы менен бекитилген «2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» деп аталган стратегиялык маанидеги документте чагылдырылганын айтуу керек. Бул документте мамлекеттик-диний жана конфессия аралык мамилелерди оптималдаштырууга атайын бөлүм арналган. Жогоруда айтылгандардан келип чыгып, мамлекеттик органдарда жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык диний конфессиялардын жана уюмдардын өкүлдөрү менен өз ара аракеттенүүгө милдеттүү болгон дин маселелери боюнча кесипкөй адистердин курч жетишсиздиги ишке ашырууга олуттуу тоскоолдук болуп калат.

Ошентип, автор Кыргызстанда эгемендүүлүк жылдарында мыйзамдык база калыптангандыгын, ошондой эле диний конфессиялардын жана уюмдардын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнүн жана жөнгө салуунун калыптанып калган системасы түзүлгөндүгүн белгилейт. Жалпысынан ал демократиялык стандарттарга жооп берген система катары өзүн көптөгөн позициялардан көрсөттү: бир жагынан жарандардын дин тутуу эркиндигине болгон укуктарын коргоо, экинчи жагынан диний экстремизмге жана терроризмге каршы туруу.

Диссертациянын автору баса белгилегендей, Кыргызстанда мамлекеттик диний саясатты ишке ашырууга багытталган көп иштер турат, анын негизги максаттарынын бири диний экстремисттердин жана террористтердин ишмердүүлүгүнүн жайылышына ишенимдүү бөгөт түзүү милдети болуп саналат. Ушуга байланыштуу алдыдагы иштерди оптималдаштыруу максатында диссертанттын пикири боюнча келечекте жүргүзүлүүчү орто жана узак мөөнөттүү иш-чаралардын сапатын жакшыртууга жардам бере турган бир катар сунуштамаларды сунуштайт:

- биринчиден, мамлекет менен диний конфессиялардын жана уюмдардын ортосундагы өз ара мамилелердин моделин түзүү боюнча иштерди баштоо керек;

- мындан тышкары, 2015-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын так жана өз убагында ишке ашыруу үчүн күч-аракеттерди жумшоо маанилүү;

- Кыргыз Республикасында диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча атайын мамлекеттик программанын кабыл алынышы алгылыктуу роль ойнойт, ал күчтөрдү жана каражаттарды топтоштурууга, ошондой эле ведомстволордун аракеттерин координациялоого көмөктөшөт, алар өз ыйгарым укуктарынын негизинде улуттук коопсуздуктун бул коркунучуна каршы турууга милдеттүү;

- ошондой эле Кыргыз Республикасынын шаарларынын жана райондорунун деңгээлинде диний экстремизмдин жана терроризмдин алдын алуу боюнча белгилүү бир мөөнөткө эсептелген узак мөөнөттүү максаттуу программаларды иштеп чыгуу сунушталууда.

Документте диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашырууга багытталган башка чаралар да белгиленет: - бул диний мыйзамдарды андан ары өркүндөтүү, ага баа берүү эки ача болуп саналат жана, атап айтканда, ОБСЕ, республиканын укук коргоо уюмдары тарабынан белгилүү сынга дуушар болот; - конституциялык түзүлүштү, өлкөнүн аймактык бүтүндүгүн камсыз кылуу жана жарандардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн исламдык диний уюмдардын ишин контролдоодо мамлекеттик органдардын ролун белгилүү бир деңгээлде күчөтүү зарыл; - күн тартибинде КМДБны бир катар багыттар боюнча реформалоо маселеси, исламды диний фанатизмди, экстремизм жана терроризмди жайылтуу үчүн пайдаланган исламдык агымдарга жана топторго каршы иш-аракеттердин сапатын жогорулатуу максатында бул органдын өлкө мусулмандарынын арасында кадыр-баркын жогорулатуу турат; - диний билим берүү системасын реформалоо өтө маанилүү, бул учурда анын контролдоочу органдарынын начар көзөмөлүнөн, белгилүү бир стихиялуулугунан улам көптөгөн сын-пикирлерди жаратып, экстремисттик көрүнүштөрдү жараткан салафизм жана ваххабизмдин канондоруна ылайык чет өлкөдө билим алуу болуп саналат; – чет өлкөдөн келип жаткан финансылык агымдарга, биринчи кезекте диний-экстремисттик жана террористтик топторду жана уюмдарды каржылоого багытталган агымдарга контролду уюштуруу боюнча кечиктирилгис милдет турат.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап, өлкөдөгү кырдаалды экономикалык жана социалдык кырдаалды турукташтырууга багытталган иш-аракеттерди да айта кетүү керек. Белгилүү болгондой, экономикалык кризистин кесепеттери, Кыргызстандын калкынын олуттуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү, жумушсуздук, коррупция, өлкөнүн элин өтө бай жана кедей деп бөлгөн социалдык ажырым көп учурда коомдо нааразылык маанайын жаратып, алардын

кээ бирлери диний өңүткө ээ болот. Демек, экономикалык өсүш, калктын социалдык потенциалын чыңдоо, анын жашоо деңгээлин жогорулатуу мамлекеттик дин саясатын ишке ашырууда маанилүү роль ойноп, диний экстремизм менен терроризмдин күчөшүнө тоскоол болууга тийиш.

2.2.-параграф. «Кыргыз Республикасындагы диний экстремизм коркунучун алдын алуу жана нейтралдаштырууну мыйзамдык жактан камсыздоонун абалы жана аны өркүндөтүү жолдору». Бул бөлүмдө Кыргыз Республикасында мыйзамдык деңгээлде диний экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүн аныктоо жана бөгөт коюу боюнча укук коргоо органдарынын иш-аракеттери мыйзамдын чегинде гана жүргүзүлүшү жана ага пропорционалдуу болууга тийиш экендиги белгиленген. Болбосо алар кээ бир динге ишенгендердин радикалдашуусуна алып келиши мүмкүн. Бирок Кыргыз Республикасындагы укуктук негиздер жана социалдык турмуш али жеткилең эмес экендигин коомдун азыркы чындыгы шарттап турат. Демек, азыркы этаптагы эң маанилүү милдеттердин бири – натыйжалуу иштеген жарандык-укуктук коомду түзүү. Өлкөнүн аймагында экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү максатында Кыргыз Республикасынын мыйзамдары экстремизмдин жана терроризмдин алдын алууда мамлекеттин көз карашын чагылдыруучу иштелип чыккан стратегиялык программаларды жетекчиликке алат. Биринчи кезекте бул Конституция, андан кийин Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы, 2021–2026-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жана башкалар. Андан кийин ар кандай мыйзамдар жана кодекстер, анын ичинде 2022-жылдын 4-июлундагы «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2005-жылдын 17-августундагы № 150 «Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2018-жылдын 6-августундагы № 87 «Террористтик ишти каржылоого жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2008-жылдын 31-декабрындагы № 282 «Кыргыз Республикасынын дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, 28-октябрдагы 2021-жылдын 127-октябры, 2021-жылдын 28-октябрындагы № 128 Жоруктар жөнүндө кодекси жана башка айрым ченемдик укуктук актылары.

Кыргыз Республикасынын жогоруда көрсөтүлгөн бардык ченемдик укуктук актыларын талдоо Кыргызстанда терроризмдин жана диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн алдын алуунун жалпы улуттук көп баскычтуу системасын түзүү зарыл деген тыянакка алып келди. Бул түшүнүктөрдү ченемдик укуктук актыларда: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде, «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында, «Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында - тартипке келтирүү жолу менен айырмалоо биринчи кезектеги милдет болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин беренелерин адекваттуу колдонууга (мисалы, Россия Федерациясынын «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Мыйзамындагыдай) же экстремизм

катары квалификацияланган жана зомбулук көрсөтүү менен жасалган кылмыштардын оордугун теңдештирүү жана террористтик мүнөздөгү кылмыштар.

Экинчи. Террордук ишмердүүлүккө тиешеси бар жеке же юридикалык жактардын тизмесин түзүү, жарыялоо жана үзгүлтүксүз жаңыртып туруу зарыл.

Үчүнчү. Террористтик ишти каржылагандык үчүн жазанын түрү боюнча Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодексинин жана «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын ченемдеринин ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу.

Төртүнчү. Экстремисттик иштерге каршы аракеттенүүчү мамлекеттик орган аныкталсын.

Бешинчи. «Терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын жана «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын терроризмдин жана экстремизмдин алдын алуу боюнча профилактикалык иш-чараларды жүргүзүүдө ыйгарым укуктуу мамлекеттик кызмат адамдарынын милдеттерин аныктоого карата жоболорун көрсөтүү, анткени мыйзам талаптарында бекитилген бул чөйрөдө ырааттуулуктун жоктугу жалпысынан маалымат коркунучтарына каршы туруу системасына терс таасирин тийгизет. Атап айтканда, «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесинде «экстремизм» ар кандай тыюу салынган «экстремисттик» иштердин тизмеси менен аныкталат, бирок алар оор зомбулук кылмыштарынан (мисалы, терроризм же мамлекеттик төңкөрүш) улуттук коопсуздукка бүдөмүк коркунучтарга жана зомбулукка же башка кылмыштуу жүрүм-турумга үндөбөй турган сөздүн бүдөмүк аныкталган формаларына чейин кенири тизмени камтыйт.

Алтынчы. 2008-жылдын 31-декабрындагы № 282 «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ДИАУБ/ОБСЕ жана ата мекендик эксперттердин сын-пикирлерине ылайык өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, тактап айтканда:

- аталган Мыйзамдын текстинде диний экстремизмдин так аныктамасын берүү;

- диний уюмдарды милдеттүү мамлекеттик каттоо жөнүндө ченемдерди, диний уюмдун демилгечилеринин 200 адамдан минималдуу санын, ошондой эле төмөнкүдөй максаттарда жергиликтүү кеңештер менен демилгечилердин тизмесин милдеттүү түрдө бекитүүнү жокко чыгаруу: а) диний топтордун легалсыз иштешин алдын алуу; б) мыйзамдарды унификациялоо жана шайкеш келтирүү;

- каттоодон өтпөгөн диний жамааттарды алардын санын жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аныктоо үчүн «диний топ» түшүнүгүн киргизүү;

- КРдын аймагында архитектуралык, маданий жана тарыхый баалуулуктагы өкүлчүлүктөрдүн мүлкүн милдеттүү түрдө сактоо жөнүндө ченемди алып салуу, анткени бул ченем мүлк объектилерин диний уюмдарга пайдаланууга берген юридикалык жана жеке жактардын укуктарын бузат, уюм кайра уюшулган/жоюлган учурда аларды кайтарып берүүгө милдеттүү.

Жетинчи. Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы № 127 Кылмыш-жаза кодексинен юридикалык жактардын жазык жоопкерчилиги алынып

салынган: «Юридикалык жак кылмыштын, кылмыш-жаза жоопкерчилигинин жана жазалоонун субъектиси болуп саналбайт» (КР КЖК 24-бер.). Бирок, эл аралык укуктук практикада террористтер менен экстремисттер бүдөмүк болгон фирмалар аркылуу каржыланган прецеденттер бар. Мындай учурларды болтурбоо үчүн юридикалык жактардын жазык жоопкерчилигин кайтаруу зарыл, анткени бул шартты аткарбоо юридикалык жактардын жазык жоопкерчилиги жөнүндө Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган бир катар эл аралык конвенциялардын бузулушуна алып келиши мүмкүн.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине сакталышы «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын мазмунуна карама-каршы келбеген экстремисттик мазмундагы материалдарды алуу үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу жөнүндө жобонун редакциясына өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, бирок алынган материалдардын маңызын билбегендерге кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу үчүн колдонулушу мүмкүн. Акыркы учурда «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында жана «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте күчүнө кирген мамлекеттик комиссиянын ишин жөнгө салуу маанилүү. Дин иштери мамлекеттик орган катары диний экспертиза жүргүзүүгө жооптуу, анын жыйынтыгы кийин жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыялоо менен Юстиция министрлигине өткөрүлүп берилет.

Ошондой эле мамлекеттик деңгээлде идеологиясы карама-каршы келбеген жана мамлекеттин кызыкчылыгына шайкеш келген диндер гана колдоого алынган Европа өлкөлөрүнүн тажрыйбасын колдонуу зарыл. Мындай практика Австрияда, Германияда, Люксембургда, Бельгияда, Улуу Британияда, Германияда кеңири таралган. Өз кезегинде ишмердүүлүгү жана ишеними улуттук кызыкчылыкка дал келбеген уюмдар жогорудагы артыкчылыктарды талап кыла алышпайт. Анын үстүнө алардын ишмердүүлүгү чектелген жана укук коргоо органдарынын өзгөчө көзөмөлүндө.

Терроризмге жана экстремизмге каршы мыйзамдар адам укуктарынын стандарттарына, атап айтканда, сөз эркиндигинин кепилдигине ылайык чечмеленип жана колдонуларын эстен чыгарбоо керек, бул Кыргызстандын эл аралык мыйзамдардын азыркы стандарттарына берилгендигин баса белгилеши керек. «Экстремизм» жана «араздашуу тили» жөнүндөгү мыйзамдарды Кыргызстандын эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келтирүү жана бир жагынан адамдарды басмырлоодон жана жек көрүүгө негизделген зордук-зомбулуктан коргоо, экинчи жагынан ой-пикирди билдирүү эркиндиги укугун коргоонун ортосундагы туура балансты түзүү үчүн кайра карап чыгуу керек.

Бирок бул диний саясаттын Кыргыз Республикасына карата проекциясы ыйгарым укуктуу органдардын жакшы иштешин талап кылат. Ошол эле учурда бул жаатта өзгөчө роль Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссияга жүктөлүшү керек, анын негизинде диний материалдарга диний экспертиза жүргүзүлүп, диний уюмдарды каттоодон өткөрүлөт. Бул бөлүмгө мамлекеттик-чиркөө мамилелеринин европалык

түрүн киргизүүдө өз функцияларын натыйжалуу башкаруу үчүн төмөнкүлөр зарыл окшойт: а) жогорку квалификациялуу адистердин резервин түзүү максатында диний билим берүүнүн деңгээлин жогорулатуу; б) диний уюмдардын ишинин мүнөзүнө мониторинг жүргүзгөн укук коргоо органдары менен өз ара аракеттенүү, алардын жактоочуларын террористтик ишти каржылаганы үчүн жазык же администрациялык жоопкерчиликке тартуу; в) ыйгарым укуктуу органдар кире ала турган жана алардын жактоочулары тарабынан жасалган укук бузуулар жөнүндө маалыматтарды камтыган диний уюмдардын маалымат банкын түзүү; г) тыюу салынган экстремисттик материалдардын тизмесин жарыялоо жана КРдын аймагына алынып келинүүчү диний адабияттарга көзөмөлдү күчөтүү.

Бул чаралар Кыргыз Республикасынын аймагында иш жүргүзүп жаткан диний уюмдардын биримдигин дифференциялоого, алардын доктриналарында же иш-аракеттеринде экстремисттик элементтерди камтыган уюмдарды бөлүп көрсөтүүгө жана бул тууралуу калкка маалымдоого мүмкүндүк берет.

Акыркы жылдарда террористтик коркунучка жооп катары КР мыйзамдарын катаалдаштыруу жүрүп жатат: мамлекеттик-конфессиялык мамилелер чөйрөсүндөгү учурдагы кырдаалдын өзгөчөлүгүн эске алуу менен мыйзамга баш ийген динге ишенгендердин диний жашоосуна мамлекеттик органдар тарабынан контролду катаалдаштыруунун айкын тенденциясын белгилесе болот. Ошол эле учурда дин чөйрөсүнө көзөмөлдү күчөтүү көбүнчө экстремисттик диний уюмдардан келип чыккан улуттук коопсуздукка коркунуч менен негизделет.

Ошону менен бирге террористтик жана диний-экстремисттик аракеттердин алдын алуу атайын профилактикалык иш-чараларын гана эмес (укуктук нормалар менен деталдуу түрдө жөнгө салынган атайын криминологиялык чаралар), ошондой эле узак мөөнөттүү жалпы социалдык профилактиканы да камтууга тийиш экендигин жана республиканын өнүгүшүнүн социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн жакшыртууну, социалдык поляризацияны кыскартууну, ошондой эле саясий турмушту стабилдештирүүнү болжолдой тургандыгын белгилей кетүү керек. Бул чөйрөдөгү экстремисттик көрүнүштөргө каршы аракеттенүү үчүн мамлекеттик дин саясатын максаттуу багыттоо зарылчылыгы белгиленет; Кыргыз Республикасынын Конституциясында жарыяланган светтик принциптерди натыйжалуу коргоону камсыз кылуу; бардык жарандардын дин тутуу эркиндигине укуктарын ишке ашырууда салттуу диндер (ислам, православие) менен өз ара аракеттенүүнү күчөтүү.

2.3-параграф «Чет мамлекеттерде диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү укуктук жөнгө салуу». Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн чет элдик тажрыйбасын изилдөө бул көрүнүшкө каршы аракеттенүүнүн укуктук ыкмаларын жана формаларын өркүндөтүү үчүн өтө маанилүү экендиги белгиленет.

Изилдөөнүн негизинде диссертант азыркы учурда эл аралык терроризмге жана диний экстремизмге каршы күрөшүү боюнча эл аралык жана улуттук деңгээлдеги ченемдик укуктук актылардын комплекси иштелип чыгууда деп эсептейт. Учурда терроризм жана диний экстремизм эл аралык коомчулукка жана айрым мамлекеттердин улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирген негизги кооптуулуктардын бири болуп саналат. Бул коркунучтардын алдында дүйнөлүк

коомчулуктун алсыздыгынын себептери катары турбуленттүү саясий системаларды жана экономикалык кризистерди гана эмес, ошондой эле мамлекеттер аралык жана мамлекеттер ичиндеги карама-каршылыктарды чечүүдөгү алысты көрө албаган саясатты да белгилей кетүү керек, бул өз кезегинде анын мыйзамдык базасынын негизин түзөт.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү жөнгө салууда төмөнкүдөй эл аралык нормалар негизги ролду ойной турганын белгилей кетүү керек: - Эл аралык терроризмге каршы күрөшүү боюнча чаралар жөнүндө Декларация (1994-жыл); - Аба кемесинин бортунда жасалган кылмыштар жана айрым башка актылар жөнүндө Конвенция (1963); - Аба кемелерин мыйзамсыз басып алууга каршы күрөшүү боюнча Конвенция (1970-ж.); - Жарандык авиациянын коопсуздугуна каршы мыйзамсыз актыларга каршы күрөшүү жөнүндө Конвенция (1971); - Барымтага алууга каршы эл аралык конвенция (1979); - Деңизде навигациянын коопсуздугуна каршы мыйзамсыз актыларга каршы күрөшүү боюнча Конвенция (1988); - Террордук жардыруулар менен күрөшүү жөнүндө эл аралык конвенция (1997-ж.) ж.б.

Иште Франция, Испания, Италия, Улуу Британия жана АКШ сыяктуу Батыш өлкөлөрүнүн диний экстремизмге каршы күрөшүү боюнча мыйзамдарына салыштырма талдоо берилген, анткени дээрлик бардык мамлекеттер социалдык жана экономикалык чөйрөдө бул көрүнүшкө каршы комплекстүү чараларды, антиэкстремисттик идеологияны өнүктүрүүгө байланыштуу чараларды көрүшөт.

Ошентип, терроризм жана экстремизм, анын ичинде диний экстремизм көйгөйү ХХ кылымдын ортосунан тарта дүйнөлүк коомчулуктун көңүл борборунда болуп келет. Бүгүнкү күндө көптөгөн эл аралык конвенциялар, макулдашуулар, пакттар, декларациялар жана протоколдор кабыл алынган, аларда кол койгон мамлекеттерди террордук аракеттерге жана этникалык же диний таандыктыгына, терисинин түсүнө, тилине, жек көрүүчүлүккө, кастыкты козутууга тыюу салууга милдеттендирилген.

Бирок терроризмге жана экстремисттик ишке каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү ар кандай өлкөлөрдүн улуттук мыйзамдары бирдейлештирилген эмес, бул террористтик/экстремисттик коркунучтун абалы жана анын өсүү факторлору боюнча ар кандай маалыматтар менен түшүндүрүлөт, анткени өлкөнүн коопсуздугуна чоң коркунуч туудурган тигил же бул укук бузуулардын олуттуу салмагы мыйзамдык базаны өркүндөтүү багытын аныктоодо баштапкы чекит болуп саналат. Ошондой эле, экстремизмге каршы аракеттенүүнүн укуктук каражаттарын өркүндөтүү үчүн чет мамлекеттердин тажрыйбасы Кыргыз Республикасы үчүн абдан пайдалуу болорун баса белгилей кетүү керек. Мындан тышкары, бул чөйрөдө мамлекеттер аралык кызматташууну активдештирүү, анын ичинде эл аралык антиэкстремисттик уюмдарды түзүү, экстремизмге каршы күрөшүү боюнча бардык дүйнөлүк тажрыйбаны топтоо, бул укуктук мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндө бирдиктүү эл аралык укуктук базаны түзүү боюнча иштерди активдештирүү зарыл.

3-БАП. «Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү укук коргоо иш-чараларын ишке ашыруу: уюштуруунун, координациялоонун жана каршы аракеттенүү субъектилеринин системасында өз ара аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрү» деп

аталып, анда диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча прокуратура органдарынын ишмердүүлүгү жана диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө маселелер, мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөл, тергөө органдарынын, тактап айтканда, улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын ишин уюштуруунун өзгөчөлүгү, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жаза аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ишин уюштуруунун спецификасы каралат.

3.1-параграф. «Диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча прокуратура органдарынын ишмердүүлүгү жана диний-экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдүн өзгөчөлүктөрү». Диний-экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдүн өзгөчөлүктөрү изилдөөгө алынат. Диссертант экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдүн өзгөчөлүгү акыркы жылдары прокуратура органдарынын ишинин маанилүү багыттарынын бири болуп калгандыгын белгилейт.

Тарыхый жактан алганда, мамлекет коомдо мыйзам бузуулардын алдын алууга умтулат, ошондуктан ал бардык укук коргоо органдарына мыйзам бузууларды болтурбоо боюнча ыйгарым укуктарды берет, ал эми прокуратура органдарына да четте калбайт, адам укуктарынын калыптанышына жана прокуратуранын эскертүү функциялары да мамлекеттин тарыхый өнүгүүсүнө жана анын максаттарына жана милдеттерине жараша кайра өзгөртүлгөн.

Ошондуктан экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөл бул чөйрөдө пайда болгон коомдук-укуктук мамилелерди жөнгө салууга багытталган мамлекеттик иштин өзгөчө түрү болуп саналат. Прокуратура органдарынын бул функциялык иши мамлекеттин атынан жүзөгө ашырылат, бийлик жана башкаруунун башка бутактарынын бири да ишке ашыра албайт жана мамлекеттик контролдун эң жогорку формасы катары көрсөтүлөт. Бул чөйрөдөгү прокурордук көзөмөлдүн негизги максаты прокурорго мыйзам тарабынан берилген ыйгарым укуктарды натыйжалуу пайдалануу аркылуу экстремизмге каршы аракеттенүү системасында мыйзамдуулукту жана укук тартибин чыңдоо болуп саналат. Каралып жаткан чөйрөдө жүргүзүлүп жаткан прокурордук көзөмөлдүн максаттары менен системалуу түрдө байланышта анын милдеттери бар, алар максатка жетүү үчүн аткарылууга тийиш болгон конкреттүү иш-аракеттер катары түшүндүрүлөт.

Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөлдүн натыйжалуулугун жогорулатуу, прокуратура органдарынын тиешелүү көзөмөлдүк ишинин көйгөйлүү жактарын жана өзгөчөлүктөрүн изилдөө максаттарды жана милдеттерди объективдүү түшүнүүгө, ошондой эле прокуратуранын арсеналында турган укуктук каражаттар методиканы жана көзөмөлдөө ишинин тактикасын компетенттүү колдонууга көмөктөшөт. Практика көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын прокуратура

органдары өзүнүн көп функционалдуу табиятынан улам Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугуна коркунучтарды аныктоо жана нейтралдаштыруу боюнча максаттуу укуктук аракеттерди укук коргоо органдарынын кылмыштуулукка каршы күрөштөгү иш-аракетин координациялоо аркылуу мыйзам чыгаруучу иштерге катышуу, адамдын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына кол салууларга каршы күрөштүн актуалдуу проблемаларын чечүү жолу менен улуттук кызыкчылыктарын жигердүү коргоону камсыз кыла алат.

Автор бул бөлүмдө аталган чөйрөдөгү прокурордук иш-аракеттерди терроризмге жана диний экстремизмге каршы күрөшүүдө өз компетенциясынын чегинде катышкан аткаруу бийлик органдары, укук коргоо жана көзөмөлдөө органдары, аны менен бирге антитеррористтик комиссиялар менен тыгыз координациялоодо жүргүзүү маанилүү экендигин баса белгилеген.

Иште көзөмөлдүн сапатын жогорулатуу максатында методикалык сунуштардын алкагында көзөмөлдүк иштерди уюштурууга бирдиктүү мамилелерди иштеп чыгуу олуттуу салым кошо аларын белгилейт. Туура маалыматтык-аналитикалык иштер көзөмөлдүк ишмердиктин, анын ичинде экстремисттик кылмыштар боюнча кылмыш иштерин тергөөгө көзөмөлдү жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун жогорулатат.

Ошентип, экстремисттик жана террористтик аракеттерге каршы туруу милдети укук коргоо, көзөмөлдөө жана башка көптөгөн органдардын, коомдук, диний уюмдардын жана жарандардын биргелешкен күч-аракеттери менен чечилерин эске алып, прокурорлор алар менен экстремисттик жана террористтик укук бузуулардын алдын алуу иш-чараларын уюштуруу жолу менен бул чөйрөдөгү мыйзамдарды бузуунун алдын алуу боюнча иштерде башка органдардын жана коомдук уюмдардын, жарандардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу аркылуу өз ара аракеттенүү механизмин өркүндөтүүгө, жалпы иштерди координациялоого милдеттүү.

«Тергөө органдарынын (улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын) диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ишин уюштуруу» 3.2-параграфында коомдун учурдагы тенденциясы көбүнчө диндин артына жашынган радикалдык жана экстремисттик топтордун активдүүлүгүн көрсөтүп жатканы кеңири талдоого алынып, акыркы жылдары дээрлик бүт дүйнөдө радикалдык жана экстремисттик топтордун кесепеттери кеңири кулач жайып баратканы белгиленген.

Учурдагы шарттарды эске алуу менен диний радикализмге жана экстремизмге каршы күрөштө бардык бийлик бутактарынын, мамлекеттик жана коомдук структуралардын жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын күч-аракетин бириктирүү актуалдуу.

Мамлекеттик органдар, министрликтер, мамлекеттик комитеттер жана административдик ведомстволор, жарандык коом уюмдары тарабынан түздөн-түз Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети (УКМК), Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги, Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы менен биргеликте жүргүзүлүп жаткан комплекстүү иш диний

радикализмге жана экстремизмге каршы күрөшүүдө профилактикалык иш-чараларды өткөрүү түрүндөгү оң көрүнүш болуп эсептелет.

Автор бул бөлүмдө Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгына ылайык түзүлгөн Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Терроризмге каршы борборунун ролун баса белгилеген *[Кыргыз Республикасынын Президентинин 2011-жылдын 28-январындагы № 23 «Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Терроризмге каршы борбору жөнүндө» Жарлыгы. (Кыргыз Республикасынын Президентинин 19-мартындагы Жарлыгынын редакциясына ылайык) [Электрондук ресурс] 2013-ж., UE № 53) Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/60929> –Башик. Экран. Кыргыз Республикасында терроризмге каршы аракеттенүү жаатындагы мамлекеттик башкарууну жакшыртуу жана «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Мыйзамын ишке ашыруу максатында *[Кырг. Респ. 2022-жылдын 4-июлундагы № 55 «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамы// Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин расмий сайты – Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru> – Башик. экран]*.*

Аталган борбордун ишмердүүлүгүн жөнгө салуу үчүн КР УКМКнын Антитеррордук борбору жөнүндө жобо иштелип чыккан.

Иште белгиленгендей, антитеррордук борбор Кыргыз Республикасында терроризмге жана диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү бирдиктүү мамлекеттик саясатынын негиздерин иштеп чыгуучу жана мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн координациялоочу, терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү, аныктоо жана бөгөт коюу боюнча мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн, ошондой эле террористтик актыларды даярдоого жана ишке ашырууга көмөктөшүүчү себептерди жана шарттарды аныктоо жана жоюу максатында түзүлгөн КР УКМКнын түзүмдүк бөлүмү болуп саналат. Алсак, Кыргызстанда терроризмге жана диний экстремизмге каршы аракеттенүүчү мамлекеттик органдардын ишин координациялоо максатында, курамына Кыргыз Республикасынын тиешелүү министрликтеринин жана ведомстволорунун жетекчилери, терроризмге каршы иш-чаралардын субъектилери кирген Ведомстволор аралык координациялык комиссия (ВКК) АТБда түзүлүп, натыйжалуу иштеп жатат. ВКК терроризмге жана диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү антитеррордук иш-аракеттердин субъекттеринин жана ченемдик укуктук базанын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү жакшыртуу боюнча бир катар чечимдерди кабыл алды, бул өлкөдөгү антитеррористтик коопсуздукту жакшыртууга өбөлгө түздү. Мындай ченемдик укуктук актыларга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-2022-жылдарга экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча Программасы кирет.

Диссертанттын айтымында, акыркы он жылдыктардын практикасы көрсөткөндөй, антитеррордук борбор диний радикализмге жана экстремизмге каршы бардык деңгээлдеги бардык тараптар менен координацияланып, түздөн-түз өз ара аракеттенип, терең иш алып барат.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүү жана анын натыйжалуулугун баалоо жаатында Кыргыз Республикасынын Ички иштер башкармалыгынын ишин уюштуруу да ушул бөлүмдө изилденип, диний экстремизмге каршы аракеттенүү

боюнча ички иштер органдарынын ишинин учурдагы абалы изилденет. Диний экстремизмге каршы аракеттенүү категориясынын маңызы, анын принциптери жана негизги багыттары изилденген. Диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында Кыргыз Республикасынын Ички иштер башкармалыгынын ишин камсыз кылуучу негизги документтердин жоболоруна сереп берилди, кеңемтелер жана кемчиликтер белгиленди.

3.3-параграфы «Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишин уюштуруу» деп аталып, ал пробация органдарынын түзүлүшүнө байланыштуу жазаларды аткаруу тутумунун түзүмүндөгү акыркы фундаменталдуу өзгөрүүлөрдү эске алуу менен жазык-аткаруу тутумунун ишмердүүлүгүндөгү диний экстремизмге каршы аракеттенүү көйгөйлөрүн ошондой эле Жазык-аткаруу тутумунун бүткүл органдары Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин карамагына өткөндүгүнө байланыштуу талдоого арналды.

Иште республиканын пенитенциардык тутуму диний-экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар үчүн соттолгондордун санынын туруктуу өсүү тенденциясына туш болуп жаткандыгына көңүл бурулат. Алсак, 2021-жылга карата расмий маалыматтар боюнча Кыргыз Республикасынын жазык-аткаруу тутумунун органдарында жана мекемелеринде 680 адам, 2020-жылдын 1-январына карата – 600 адам, 2018-жылга – 520 адам, 2017-жылга – 431 адам, 2016-жылы - 341 адам, 2015-жылы - 304 адам, 2014-жылы - 164 адам, 2013-жылы - 107 адам, 2012-жылы - 100 адам, 2010-жылы - 79 адам кармалган [*Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу кызматынын жана Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Пробация департаментинин расмий статистикасы боюнча*]. Албетте, 2010-жылдан 2021-жылга чейин берилген маалыматтар 8,6 эсеге өсүү менен белгиленген.

Диссертацияда, ошол эле учурда Кыргызстанда диний-экстремисттик мүнөздөгү кылмыштардын рецидивинин үлүшү 50%дан ашык экендигин эске алуу менен белгиленет [*«Пенитенциардык системанын органдарында жана мекемелеринде зомбулуктун радикалдашуусун алдын алуу» Долбоордук документ. Кыргыз Республикасы». БУУ УНП. Калып 3.2. –Б. 17*], диний экстремизмге каршы турууда пенитенциардык системанын ролу өтө жогору.

Акыркы он жылда гана пайда болгон диний экстремизм үчүн соттолгондордун санынын ушундай көбөйүшүнө байланыштуу Кыргыз Республикасындагы эркиндигинен ажыратуу жайларынын кызматкерлери өтө оор абалга кептелди. Ал эми тийиштүү каршы чаралардын жоктугу анын Кыргыз Республикасынын пенитенциардык тутумунун жабык мекемелеринде жайылышына алып келген. Бул эркинен ажыратуу жайларында деструктивдүү диний уюмдардын мүчөлөрү көп учурда мыйзамсыз иштерин улантып, башка камактагыларды өз катарына кошуп, түзөтүү мекемелеринде катардагы кылмыштар үчүн соттолгондордун радикалдашуусуна алып келгени менен түшүндүрүлөт. Мындан улам уюшкан кылмыштуу топтун мүчөлөрү азыр экстремисттик топтор менен биригип жатат. Ошентип, өлкөдөгү коопсуздук коркунучтары көбөйөт.

Улуттук мыйзамдар мындай соттолгондорду өзүнчө кармоонун максатка ылайыктуулугунан келип чыгат деп иште белгиленет. Кыргыз Республикасынын Жазык-аткаруу кодексине (мындан ары - КР ЖКК) ылайык, түзөтүү мекемелеринде террористтик мүнөздөгү жана экстремисттик багыттагы кылмыштары үчүн соттолгондор башка соттолгондордон обочолонуп, жалпы түзөтүү колонияларында катуу шарттарда жана катуу режимдерде кармалат. (КР ЖККнын 79-беренесинин 3-бөлүгүнүн 4-пункту, 124-беренесинин 7-бөлүгү, 126-беренесинин 5-бөлүгү).

Ошол эле учурда автор белгилегендей, «террористтик мүнөздөгү жана экстремисттик багыттагы кылмыштар» түшүнүгү мыйзамдык жактан консолидацияланганына карабастан, анын аныктамасы дагы эле жок. Биздин оюбузча, бул, олуттуу кемчилик.

Ошону менен бирге, диссертацияда кеңири чечмелөөнү жана соттук дискрецияны жокко чыгаруу үчүн 2016-жылдын 16-апрелиндеги № 44 өзгөртүүлөрдүн негизинде террористтик мүнөздөгү жана экстремисттик багыттагы кылмыштарды тактоо жана белгилөө зарылчылыгы сунушталып, Кыргыз Республикасынын 1999-ж. Жазык-аткаруу кодекси Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Кылмыш-жаза кодекси менен катар көрсөтүлөт.

4-БАП. «Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн уюштуруу-укуктук жолдору» деп аталып, анда диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө мамлекеттик органдар менен Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүү, диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдарды бузууларды аныктоо боюнча прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун белгилөө, ошондой эле диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдарды бузууну аныктоо жолдорун, диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында тергөө органдарынын (улуттук коопсуздук органдарынын жана ички иштер органдарынын) ишин уюштурууну жана укуктук камсыздоону өркүндөтүү, ошондой эле Юстиция министрлигинин алдындагы Жазаларды аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин ишин өркүндөтүү, Кыргыз Республикасынын диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында жана диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү маселелерин изилдөө камтылган

4.1-параграф «Диний экстремизмге каршы турууда Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары менен укук коргоо органдарынын өз ара аракеттенүүсү» диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча өз ара аракеттенүү түшүнүгүнүн маанилүү жагын, анын максатын, принциптерин, өз ара аракеттенүү ыкмаларын жана формаларын изилдөөгө арналган.

Автор Кыргызстандын коопсуздугуна болгон коркунучтарга каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугу консолидацияланган күч-аракеттерден жана региондогу мамлекеттер менен да, дүйнөлүк державалар менен да эл аралык кызматташуу маселелерин камтыган комплекстүү, системалуу иш-чараларды уюштуруудан, аны менен катар коопсуздук системасына жарандык калкты кошуу боюнча бардык мамлекеттик бийлик органдарынын иш-аракетинен жана

коопсуздукту камсыздоонун артыкчылыктуу багыттарын иштеп чыгуудан көз каранды экенин далилдейт.

Ошону менен бирге, иште диний экстремизмдин көп кырдуу көрүнүштөрү мамлекеттик жана укук коргоо органдарына каршы аракеттенүү иш-чараларынын алкагында күч-аракеттерди бирдей бөлүштүрүүгө мүмкүндүк бербей турганын белгиленет. Негизги көңүл ага бөгөт коюуга бурулууда, ошол эле учурда диний экстремизмдин өзү али толук изилдене элек, бул багытта мамлекеттик жана укук коргоо органдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн принциптери жана эффективдүү механизми талаптагыдай деңгээлде иштелип чыга элек.

Бул бөлүмдө диссертациялык изилдөөнүн автору мамлекеттик жана укук коргоо органдары диний экстремизмге каршы күрөшүү боюнча өз ара аракеттенүүдө эң маанилүү эрежелердин бири болуп радикалдашуу коркунучунда жана зордукчул экстремизмде турган адамдар менен ишенимдүү мамилелерди түзүүнү билиши керек экендигин туура белгилейт. Ал эми мындай ишеним Кыргыз Республикасынын адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерине ылайык келген укук коргоо органдарынын ишинин так жана ар бир адамга жеткиликтүү стандарттарына негизделиши мүмкүн.

Диссертант диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү жөнгө салуучу жана ишке ашырууну камсыз кылган мыйзамдык ченемдердин кеңири спектрин изилдөөнүн негизинде сунуштарды иштеп чыгууга аракет кылат.

4.2.-параграф «Диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдарды бузууларды аныктоо боюнча прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору» прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун көйгөйлөрүн жана жолдорун, диний экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы прокуратуранын күрөшүн карайт.

Экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөөнүн эффективдүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатуу максатында каралып жаткан маселелер боюнча жаңы методикалык колдонмолорду үзгүлтүксүз жаңыртып турууну жана даярдоону пландуу негизде уюштуруу жана төмөн турган прокуратура органдарынын көзөмөлдүк иштерине жигердүү чыгармачылык илимий-методикалык жетекчиликти ишке ашыруу максатка ылайыктуу. Прокуратура органдарынын ишин методологиялык жактан камсыз кылууну жакшыртуу, тагыраагы, жаңы методикалык материалдарды иштеп чыгуу жана иштеп жаткандарын кайра иштеп чыгуу ар дайым актуалдуу маселе болуп келген, ал практиктердин, прокуратуранын жогорку органдарына жана илимий коомчулукка да дооматтарын жаратат. Методикалык сунуштар же илимий-методикалык колдонмо түрүндөгү квалификациялуу методикалык материал прокурордун иш-аракетинде алардын максаттуу, туура багытта жана конкреттүү кырдаалда топтолушуна мүмкүндүк берүүчү практикалык колдонмо болуп саналат. Сурамжылоонун жүрүшүндө прокурорлор прокуратура органдарын методикалык жактан камсыз кылууну, атап айтканда, экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдардын аткарылышын прокурордук көзөмөлдөө боюнча методикалык материалдарды жакшыртуу зарылдыгын белгилешти.

Автор колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, экстремизмге каршы күрөшүүгө дээрлик бардык мамлекеттик жана муниципалдык органдар жана мекемелер

жооптуу экендигин белгилейт. Экстремисттик аракеттердин алдын алууга багытталган профилактикалык, тарбиялык, үгүт-насаат жана башка иш-чараларды жүзөгө ашыруучу органдардын арасында «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамда түздөн-түз көрсөтүлбөгөндүгүнө карабастан, бул багытта прокуратура органдары негизги ролду ойнойт.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдарды бузууларды аныктоо боюнча прокурордук чара көрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча мыйзамдарды талдоо менен диссертант бүтүндөй өлкөдө мыйзамдуулуктун абалына прокурордук көзөмөлдүн таасирин күчөтүү деген тыянакка келет, анын ичинде каралып жаткан чөйрөдө Кыргыз Республикасындагы экстремизмге каршы аракеттенүү тутумун жана андагы прокурордун ролун (ордун) комплекстүү талдап-иликтөөнүн негизинде, Кыргыз Республикасындагы экстремизмге каршы аракеттенүү системасын, прокуратура органдарынын ишин уюштурууну жакшыртуу, аткаруу бийлигинин башка органдары менен координациялоонун жана өз ара аракеттенүүнүн проблемалуу маселелерин чечүү үчүн маалыматтык-аналитикалык камсыздоону жакшыртуу боюнча конкреттүү чараларды иштеп чыгуу зарыл.

Ошентип, жүргүзүлгөн изилдөө комплекстүү мүнөзгө ээ. Анын жүрүшүндө прокурорлордун ишинин натыйжалуулугуна тоскоол болгон факторлор аныкталып, алардын ишиндеги кемчиликтердин бети ачылып, прокуратура органдарынын көзөмөлдүк иш-аракеттеринин экстремисттик аракеттерге каршы туруу чөйрөсүндө мыйзамдуулуктун абалына тийгизген таасирин күчөтүүгө көмөк көрсөтүү боюнча сунуштар айтылды. Көрсөтүлгөн корутундулар, көйгөйлөр жана аларды чечүү боюнча сунуштар азыркы шарттарда экстремисттик ишмердүүлүккө каршы туруу жаатындагы көйгөйгө байланыштуу тандалган теманын актуалдуулугун ырастоо болуп саналат. Жогоруда айтылгандардын негизинде, экстремизмдин алдын алуу боюнча прокурордук иш-аракеттерди карап чыгуу анын татаал, көп түрдүү жана кеңири мүнөзгө ээ экендигин, иш жүзүндө прокурор тарабынан ар кандай тармактардын алкагында негизинен прокурордук чара көрүүнүн көзөмөлдүк чараларынын жардамы менен экстремизмге түздөн-түз да, кыйыр да каршы аракеттенүүгө багытталган укуктук мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашырууну камсыз кыларын көрсөтөт: мыйзамды бузууга жол берилбестиги жөнүндө эскертүү; ошондой эле коомдук жана диний уюмдарга экстремисттик материалдарды таратууга же экстремисттик иштерди жүргүзүүгө жол берилбестиги жөнүндө жазуу жүзүндө эскертүү жөнөтүү; коомдук жана башка бирикмелерди жоюу же анын ишине тыюу салуу жөнүндө маселени сот алдында демилге кылуу ж.б. Ушуга байланыштуу, экстремизмге прокурордук каршы аракеттенүү прокуратура органдарынын прокурордук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча милдеттерин жүзөгө ашыруусунан келип чыккан диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча прокуратура ишинин өз алдынча конкреттүү чөйрөсү катары таанылышы керек.

4.3-параграф «Диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында тергөө органдарынын (улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын) ишин уюштурууну жана укуктук камсыздоону жакшыртуунун негизги багыттары». Диссертант ички иштер органдарынын ишмердүүлүгүн укуктук камсыздоону

өркүндөтүү ички иштер органдары тарабынан экстремизмге (диний экстремизмге) каршы туруу боюнча милдеттерди натыйжалуу чечүүнү кепилдеген сапаттык жаңы, кыйла оптималдуу укуктук механизмдерди камсыз кылууга багытталганын белгилейт. Бул мамилелердин татаалдыгына байланыштуу, анткени диний экстремизм чөйрөсүндөгү кылмыштардын кесепеттери, мүнөзү, коомдук коркунучу «кадимки» кылмыштардан кыйла айырмаланат.

Ошол эле учурда диссертант өз милдеттерин чечип жаткан чынжырдын ар бир звеносу башка бөлүмдөрдүн, атап айтканда, диний экстремизмге каршы аракеттенүүнүн негизги функцияларын аткарып жаткандардын кызыкчылыктарына ченемдик жактан багытталышы, бир жагынан аларга тоскоол болбоого, экинчи жагынан, алардын максаттарына жетүүсүнө түрткү берүү керектигин белгилейт.

Иште ички иштер органдарынын коомдук коопсуздукту камсыз кылуу системасындагы негизги орду негизделип, экстремизмге каршы аракеттенүүдө ички иштер органдарынын бөлүмдөрүнүн ишинин натыйжалуулугун баалоонун автордук модели сунушталат.

4.4-параграф. «Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу кызматынын жана Пробация департаментинин диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишмердүүлүгүн өркүндөтүү». Автор адам укуктарынын негизги багыты болуп саналган жалпы таанылган эл аралык стандарттарга жана практикага ылайык, диний экстремизмге каршы туруу боюнча пенитенциардык тутумдун ишмердүүлүгүн өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн талдайт.

Кыргыз Республикасынын реалийлерине чет өлкөлүк тажрыйбаны колдонуу мүмкүнчүлүгүн талдоо менен, теологиялык реабилитациялык иштерди уюштуруу боюнча атайын кызматты түзүү сунушталууда. Гендердик аспектилерди эске алуу менен экстремисттик жана террористтик кылмыштарды жасагандыгына байланыштуу соттолгондорду радикализациялоо, реабилитациялоо, постпенитенциардык көзөмөл жана мониторинг жүргүзүү боюнча атайын программаларды киргизүү мүмкүнчүлүгү изилденди.

Аны менен бирге, диссертант тарабынан экстремисттик жана террористтик багыттагы кылмыштар үчүн соттолгондордун карманган идеологиясына, өз максаттарына жетүү үчүн күч колдонууга даярдыгына жараша грация жүргүзүү зарылчылыгы негизделет.

4.5-параграфы «Диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү». XXI кылымдын башында экстремизм эң коркунучтуу эл аралык (трансультук) мүнөзгө ээ болуп, бир мамлекеттин ичинде гана эмес, бүткүл эл аралык коомчулуктун ичинде өзгөчө кырдаалдардын коркунучун жаратат деп белгиленет.

Экстремизмдин акыркы жылдары ээ болгон масштабы бардык мамлекеттер үчүн коркунуч туудурат. Мамлекеттердин ортосундагы тынчтык кызматташтык жана эл аралык коопсуздук ультра радикалдуу уюмдар жана алардын колдоочулары тарабынан коркунуч астында турат. Мындан экстремизмдин ар кандай көрүнүштөрүнө натыйжалуу каршы туруу укук коргоо чөйрөсүндө эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү жолу менен мамлекеттердин, алардын

союздарынын жана коалицияларынын биргелешкен аракеттери болгондо гана мүмкүн болот.

Эл аралык кызматташтыктын негизин, биздин оюбузча, тигил же бул даражада экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ишти жөнгө салуучу эки тараптуу жана көп тараптуу келишимдердин (макулдашуулардын) системасы түзөт. Эл аралык коомчулук экстремисттик аракеттерди жана терроризмди саясий, улутчулдук, диний жана башка максаттарга жетүү каражаты катары кескин түрдө четке кагат. Бул көрүнүштөр менен күрөшүү Бириккен Улуттар Уюму (мындан ары БУУ) тарабынан анын ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу милдеттеринин бири катары жарыяланган.

Иште диссертант экстремизмге да, терроризмге да каршы туруу проблемасына арналган бир катар эл аралык укуктук актылардын жоболорун көрсөтүүнү зарыл деп эсептейт. Экстремизм бир мамлекеттин чегинен чыгып кеткенде өзгөчө коркунучтуу болуп калат. Мындан тышкары, натыйжалуу кызматташуу диний экстремизмге каршы күрөшүүдө маанилүү кошумча болуп калышы керек. Терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында КР УКМКнын эл аралык кызматташуусунун алкагында эл аралык уюмдар менен жүргүзүлүп жаткан масштабдуу иштерди белгилеп кетүү зарыл. АТК өнөктөш чалгындоо кызматтары жана эл аралык уюмдар (КМШнын АТБ, ЖККУ, ШКУ РАТБ, КОЖК (СОРБ), БУУнун КТК, ФАТФ, ОБСЕ жана башкалар) менен системалуу түрдө өз ара аракеттенет жана маалымат алмашат.

Азыркы терроризм жана диний экстремизм КМШга мүчө мамлекеттердин жана бүткүл дүйнөлүк коомчулуктун кызыкчылыктарына түздөн-түз коркунуч келтирип жаткандыгын автор баса белгилейт. Мындай шарттарда КМШга мүчө мамлекеттер дүйнөдө эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана нормаларына негизделген туруктуу, адилеттүү, демократиялык жана натыйжалуу эл аралык мамилелер системасын түзүүгө көмөк көрсөтүүнү өздөрүнүн артыкчылыктуу милдети деп эсептешет.

Мындай системанын фундаменталдуу звеносу, эл аралык мамилелерди жөнгө салуучу башкы борбор Бириккен Улуттар Уюму болуп саналат жана болуп калууга тийиш. КМШга мүчө мамлекеттер БУУнун көзөмөлү астында жана эл аралык укуктун бекем пайдубалына таянуу менен дүйнөлүк коомчулук жаңы чакырыктарга жана коркунучтарга каршы күрөшүү боюнча глобалдык стратегияны түзүшү жана ишке ашыруусу керек деп жакташат.

КМШга мүчө мамлекеттер эл аралык кызматташтык терроризмге жана экстремизмге каршы күрөшүн натыйжалуу куралы болуп, БУУнун Уставына, БУУнун Коопсуздук Кеңешинин жана Башкы Ассамблеясынын резолюцияларына ылайык анын укуктук негиздерин бекемдөөгө умтулушу керек деп эсептешет.

Ошентип, биз мамлекеттердин экстремизмге каршы күрөшүү маселелери боюнча ар бир мамлекеттин ичинде да, биргелешкен аракетте да максаттуу, биргелешкен иш-аракеттерин байкап жатабыз. Экстремизмге каршы туруу дээрлик бардык мамлекеттерде туруктуу негизде жүргүзүлүп жатканын эске алсак, эл аралык кызматташтыктын алкагында биргелешип иш алып барган уюмдардын болушу экстремисттик маанайдагы элементтердин мыйзамсыз иш-аракеттерин жүргүзүүсүн кыйындатат.

Экстремизмдин азыркы абалы жана анын экстремалдык көрүнүштөрүнүн бири терроризмге жана башка зордук-зомбулук көрүнүштөрүнө каршы күрөшүүдө оперативдүү чөйрөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө адекваттуу жооп кайтаруу, терроризмге жана экстремизмдин башка зомбулук көрүнүштөрүнө каршы күрөшүү максатында 2017-2019-жылдарга, андан кийин кийинки 2017-2022-жылдарга да КМШ Мамлекет башчыларынын Кеңешинин чечиминин кабыл алынышына алып келди. Бул Программанын негизги максаты КМШга мүчө мамлекеттердин экстремизмдин ар кандай формасына каршы күрөшүүдө мүчө мамлекеттердин кызматташуусунун ченемдик укуктук базасын иштеп чыгуу аркылуу кызматташуусун өркүндөтүү; улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү; макулдашылган, биргелешкен алдын алуу, ыкчам-издөө иш-чараларын жүргүзүү; эл аралык уюмдар менен өз ара аракеттенүү; экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында маалыматтык-аналитикалык жана илимий-методикалык иш-чараларды жүргүзүү; маалыматтык кызматташууну камсыз кылуу. Белгилей кетсек, Программа мамлекеттер аралык кызматташтыкты активдештирүүнү карайт, ал кийинчерээк терроризмге жана экстремизмдин башка зомбулук формаларына каршы күрөшүүдө биргелешкен профилактикалык, ыкчам-издөө жана атайын иш-чаралардын натыйжалуулугун жогорулатууга тийиш.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап жатып, экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүүнүн позитивдүү чет өлкөлүк тажрыйбасынын, экстремисттик уюмдардын модернизациялоочу формаларын жана ыкмаларын талдоонун жана бул чөйрөдөгү жаңы чакырыктардын негизинде ченемдик укуктук база тынымсыз өркүндөтүлүп жатат деп айтууга болот. Бирок, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча эл аралык тажрыйбага көңүл буруу зарыл, анткени теориялык жана практикалык маанидеги эл аралык форматта көптөгөн маселелер иштелип чыккан же иштелип жатат. Диний чөйрөдөгү, биринчи кезекте, диний экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүн минималдуу деңгээлге чейин төмөндөтүүгө багытталган иш-чаралар чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун жолдору жөнүндө сөз кылып жатып, ошондой эле өлкөдөгү экономикалык жана социалдык кырдаалды турукташтырууга багытталган иш-аракеттерди белгилей кетүү керек. Белгилүү болгондой, экономикалык каатчылыктын кесепеттери, Кыргызстандын калкынын олуттуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү, жумушсуздук, коррупция, өлкөнүн элин өтө бай жана кедей деп бөлгөн социалдык ажырым көп учурда коомдо нааразылык маанайын жаратып, алардын кээ бирлери диний өңүткө ээ болот. Демек, экономикалык өсүш, калктын социалдык потенциалын чыңдоо, анын жашоо деңгээлин жогорулатуу мамлекеттик дин саясатын ишке ашырууда маанилүү роль ойноп, диний экстремизм менен терроризмдин күчөшүнө тоскоол болууга тийиш.

Ошондой эле, эки тараптуу же көп тараптуу түрдө кабыл алынган мамлекеттер аралык келишимдердин кыйла көп экендигине карабастан, ар кандай илимпоздор тарабынан бир нече жолу белгиленип келген «экстремизм» түшүнүгүнүн бирдиктүү аныктамасынын жоктугу олуттуу көйгөй экендигин белгилей кетүү керек. Юристтердин, социологдордун, философтордун, маданият таануучулардын, саясат таануучулардын экстремизмдин бирдиктүү концепциясын түзүү аракеттери мыйзамдык деңгээлде да, эл аралык укуктун алкагында да

чагылдырылган жок, бул азыркы коомдогу ар кандай деструктивдүү көрүнүштөрдүн, экстремизмге каршы туруу жана анын туундулары, ушул коомдук коркунучтуу көрүнүш менен күрөшүү боюнча программалык-максаттуу стратегияны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу квалификациясын ого бетер татаалдантаат.

Ошентип, «терроризм» жана «экстремизм» эл аралык-укуктук түшүнүктөрү жосундун белгилерин квалификациялоочу, тынымсыз трансформация процессинде турган жана эл аралык уюмдар тарабынан такталып, ошону менен бул уюмдарга катышуучу мамлекеттердин улуттук мыйзамдарына түздөн-түз таасир этүүчү өзүнүн укуктук чегине ээ. Террористтик жана экстремисттик аракеттер үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу мыйзамдар БУУ, Европа Кеңеши, Шанхай Кызматташтык Уюму сыяктуу ири эл аралык уюмдар тарабынан иштелип чыккан эл аралык стандарттарга жараша өзгөрүп турат, алардын мүчөлүгү Кыргыз Республикасын кабыл алган эл аралык келишимдерди жана макулдашууларды сактоого милдеттендирет. Ушуга байланыштуу терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы Кыргыз Республикасынын мыйзамдары дайыма өркүндөтүлүүдө.

ТЫЯНАКТАР

Диний экстремизмге каршы күрөшүү чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын системасын реформалоонун көйгөйлөрү, тенденциялары жана перспективалары боюнча теориялык жана аналитикалык изилдөөлөр арыз ээсине бир катар корутундуларды жана сунуштарды түзүүгө мүмкүндүк бери:

1. Диний экстремизм социалдык, саясий жана укуктук деструктивдүү аракеттердин радикалдуу формасы катары иш алып барган эл аралык коомчулук үчүн олуттуу коркунучтардын бири болуп саналат. Биринчиден, диний экстремисттер өздөрүнүн радикалдуу идеологиясы менен кооптуу болуп, аны мүмкүн болушунча көп адамдарга жайылтууга аракет кылышат. Экстремисттик идеологияны террористтер өздөрүнүн мыйзамсыз аракеттерин актоо, ошондой эле террористтик уюмдардын катарына тартуу үчүн колдонушат. Кыргыз Республикасынын диний жамааттарынын арасында экстремисттик баалуулуктардын пайда болушунун жана жайылышынын негизги себептеринин ичинен эл аралык терроризмдин жана диний экстремизмдин глобалдык өсүшү түрүндөгү тышкы факторлорду, ошондой эле бир катар мамлекеттер жана уюмдар тарабынан Кыргызстан жана жалпысынан Борбордук Азия үчүн салттуу эмес (мисалы, ваххабизм) радикалдык диний агымдардын агрессивдүү пропагандасын белгилесе болот.

Демек, диний экстремизмдин маңызын жана белгилерин теориялык жактан андоо изилдөө тажрыйбасына гана ээ болбостон, бул коркунучка каршы туруу үчүн эффективдүү механизмдердин пайда болушуна шарт түзөт.

2. Кыргызстандагы диний экстремизмдин идеологиясына жана практикасына өлкөнүн улуттук коопсуздугун коргоо позициясынан баа берүү менен, республиканын диний коопсуздук концепциясын мамлекеттик структуралардын жана коомдук уюмдардын ишмердигинин теориясына жана

практикасына киргизүү зарылчылыгы жөнүндө айтуу керек. Биздин оюбузча, «диний коопсуздук» түшүнүгүн мыйзам актыларына, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун жөнгө салуучу документтерге, жалпыга маалымдоо каражаттарына киргизүү максатка ылайыктуу. Ошондой эле республикада диний экстремизмдин бардык түрлөрүн алдын алуу жана ага каршы туруу чөйрөсүндөгү концепциялардын жана көйгөйлөрдүн бардык комплексин камтыган документти - республиканын диний коопсуздук Концепциясын иштеп чыгуу зарыл. Тилекке каршы, азырынча андай документ жок жана диний коопсуздук маселеси Кыргызстандын тарыхнаамасында дээрлик чагылдырылган эмес.

Ушуну менен катар азыркы учурда жана келечекте Кыргызстанда диний экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүн түп-тамырынан бери кыскартууга жетишүү үчүн олуттуу көлөмдөгү иштер аткарылышы керек. Биздин сунуштарыбыз, бул максатка жетишүүгө жардам берет деген ойдобуз. Аларга төмөнкү чаралар кирет:

- диний мыйзамдарды андан ары өркүндөтүү, биринчи кезекте Кыргызстанда диний экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүнө каршы туруу;

- укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу, экстремисттик диний агымдардын негизги мүнөздөмөлөрү жана алардын идеологиясы боюнча билимдерин кеңейтүү боюнча чараларды ишке ашыруу;

- экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү мамлекеттик түзүмдөрдүн кызматкерлерин радикалдык жана экстремисттик диний уюмдар жана топтор жөнүндө билимдерди алуу аркылуу экстремизмге идеологиялык каршы туруу ыкмаларына окутуу;

- диний экстремисттик идеологиянын жайылышына каршы күрөшүү боюнча биргелешкен иш-чараларга диний уюмдарды жана динге ишенгендердин бирикмелерин тартуу;

- заманбап маалыматтык технологияларды жана интернеттин мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу аркылуу диний-экстремисттик жана террористтик уюмдардын маалыматтык-үгүттөө иштерине активдүү каршы туруу;

- КМШ, ШКУ жана ЖККУ өлкөлөрүнүн антитеррордук бөлүмдөрү менен өз ара аракеттенүү;

- Кыргыз Республикасындагы диний кырдаалдын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен эл аралык терроризмге жана диний экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча конференцияларды, семинарларды, тегерек столдорду жана тренингдерди өткөрүү;

- Борбордук Азия мамлекеттеринин экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү бөлүмдөрүнүн арасында экстремизмдин зомбулук көрүнүштөрүнүн алдын алуу жана бөгөт коюу боюнча координацияланган профилактикалык жана ыкчам-издөө иш-чараларын туруктуу негизде жүргүзүү;

- Кыргызстандын тургундарын куралдуу кагылыш болгон жерлерге тартууга багытталган диний экстремисттердин аракеттерине бөгөт коюу боюнча иштерди күчөтүү.

3. Динди саясатташтыруунун экзогендик факторлорунан келип чыккан коркунучтар аныкталды, алар, биздин оюбузча, ички факторлорго караганда кеңири деструктивдүү потенциалга ээ. Исламдын тышкы саясатташып баратканы Кыргызстандын улуттук коопсуздугу үчүн маанилүү маселе экени айдан ачык. Бул коркунучка баа берүү үчүн акыркы жылдардагы статистиканы алсак жетиштүү: 900гө жакын кыргызстандык террористтик уюмдардын катарына тартылган, алардын ар бир онунчусу Сирия менен Ирактагы согуштук аракеттерде курман болгон деп эсептелет. Кыргыз Республикасы экзогендик күчтөрдүн бар экенине көз жумуп коё албайт жана аларга адекваттуу жооп кайтарышы керек.

Биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын өкмөтү төмөнкү кадамдарды жасоосу зарыл:

1) Кыргызстан эч качан светтик принциптерден жана демократиялык баалуулуктардан баш тартпашы керек, анткени алар исламдын радикалдашуусуна жана саясатташуусуна бөгөт коюучу негизги механизмдердин бири болуп саналат;

2) мамлекеттик органдар жарандык сектор жана эл аралык институттар менен биргеликте экстремизмдин жана диний радикализмдин алдын алууга өзгөчө көңүл бурушу керек, анткени бул коркунучтарды эрте аныктоого мүмкүндүк берет. Тобокелдик топторуна – айылдык жаштарга, жумушсуздарга, диний окуу жайлардын студенттерине басым жасоо керек;

3) укук коргоо органдары, мүмкүн болсо, мусулман коомчулугуна кысым көрсөтүү саясатын чектеши керек, анткени бул мусулмандарды экстремисттик жашыруун иштерге барууга мажбурлай турган терс реакцияны жаратышы мүмкүн;

4) мамлекеттик органдар жана коммерциялык эмес уюмдар (НКО) өздөрүнүн иштерин координациялоону жана бири-бири менен байланышты жакшыртууга;

5) диний кызматкерлерди даярдоонун сапатын жогорулатуу, ошондой эле мектеп жана студенттик программаларда дин таануунун негиздерин окутууну практикага киргизүү зарыл;

6) чет өлкөлүк диний фонддордун ишин кылдаттык менен контролдоо зарыл, бул алардын ичинен деструктивдүү жана экстремисттик фонддорду аныктоого мүмкүндүк берет;

7) Кыргызстан мамлекеттер аралык мамилелердин жана эл аралык уюмдардын – БУУ, ШКУ, ЖККУ, КМШнын мүмкүнчүлүктөрүн өлкөнүн аймагына экстремисттердин жана террористтердин киришине жол бербөө үчүн активдүүрөөк колдонушу керек.

4. Кыргызстанда мамлекеттик дин саясатын ишке ашыруу боюнча көп иштер турат, анын негизги максаттарынын бири өлкөдө диний экстремисттердин жана террористтердин ишин жайылтууга ишенимдүү бөгөт түзүү болуп саналат.

Ушуга байланыштуу алдыдагы иштерди оптималдаштыруу максатында, биздин оюбузча, орто жана узак мөөнөттүү келечекте жүргүзүлүүчү иш-чаралардын сапатын жакшыртууга жардам бере турган *бир катар сунуштарды* сунуштайбыз:

- биринчи кезекте мамлекет менен диний конфессиялардын жана уюмдардын өз ара мамилелеринин моделин түзүү боюнча иштерди баштоо керек. Бул максатка жетүү үчүн мамлекеттик органдардын, диний конфессиялардын

өкүлдөрүнөн, окумуштуулардан, талдоочулардан жана эксперттерден турган аткаруучулардын тобун түзүү зарыл;

- мындан тышкары, 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын так жана өз убагында ишке ашыруу үчүн күч-аракеттерди жумшоо маанилүү. Аны ишке ашыруунун эң маанилүү шарты бул Пландын негизги иш-чараларын жетиштүү көлөмдө өз убагында каржылоо;

- биздин көз карашыбызда, Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча атайын мамлекеттик программанын кабыл алынышы оң роль ойнойт, ал өз ыйгарым укуктарынын негизинде улуттук коопсуздукка коркунучка каршы турууга милдеттүү ведомстволордун аракеттерин координацияланышына, ошондой эле күчтөрдүн жана каражаттардын топтолушуна өбөлгө болот;

- ошондой эле Кыргыз Республикасынын шаарларынын жана райондорунун деңгээлинде диний экстремизмдин жана терроризмдин алдын алуу боюнча белгилүү бир мөөнөткө эсептелген узак мөөнөттүү максаттуу программаларды иштеп чыгуу сунушталат. Албетте, бул программаларды кабыл алуу кошумча чыгымдарды талап кылат, бирок аларды каржылоо демөөрчүлөрдүн жана элдин эсебинен мүмкүн.

Республиканын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты ишке ашырууга багытталган башка чаралардын катарында төмөнкүлөрдү атаса болот:

- бул диний мыйзамдарды андан ары өркүндөтүү, ага баа берүү түшүнүксүз жана белгилүү сынга дуушар болгон, атап айтканда, ЕККУ, республиканын укук коргоо уюмдары;

- конституциялык түзүлүштү, өлкөнүн аймактык бүтүндүгүн камсыз кылуу жана жарандардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн исламдык диний уюмдардын ишин контролдоодо мамлекеттик органдардын ролун белгилүү бир деңгээлде күчөтүү зарыл;

- күн тартибинде бул органдын өлкө мусулмандарынын арасында кадыр-баркын жогорулатуу, исламды диний фанатизмди, экстремизм жана терроризмди жайылтуу үчүн пайдаланган исламдык агымдарга жана топторго каршы иш-аракеттердин сапатын жогорулатуу максатында КМДБны бир катар багыттар боюнча реформалоо;

- диний билим берүү системасын реформалоо өтө маанилүү, ал учурда анын контролдоочу органдарынын начар көзөмөлүнөн, белгилүү бир стихиялуулугунан улам көптөгөн сын-пикирлерди жаратып, экстремисттик көрүнүштөрдү жараткан салафизм жана ваххабизмдин канондоруна ылайык чет өлкөдөн билим алуу болуп саналат;

- чет өлкөдөн, биринчи кезекте, диний-экстремисттик жана террористтик топторду жана уюмдарды каржылоого багытталган финансылык агымдарга контролду уюштуруу боюнча кечиктирилгис милдет турат.

Диний чөйрөдөгү, биринчи кезекте, диний экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүштөрүн минималдуу деңгээлге чейин төмөндөтүүгө багытталган иш-чаралар чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун жолдору жөнүндө сөз кылып жатып, ошондой эле өлкөдөгү экономикалык жана

социалдык кырдаалды турукташтырууга багытталган иш-аракеттерди белгилей кетүү керек. Белгилүү болгондой, экономикалык каатчылыктын кесепеттери, Кыргызстандын калкынын олуттуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү, жумушсуздук, коррупция, өлкөнүн элин өтө бай жана кедей деп бөлгөн социалдык ажырым көп учурда коомдо нааразылык маанайын жаратып, алардын кээ бирлери диний өнүктө ээ болот. Демек, экономикалык өсүш, калктын социалдык потенциалын чыңдоо, анын жашоо деңгээлин жогорулатуу мамлекеттик дин саясатын ишке ашырууда маанилүү роль ойноп, диний экстремизм менен терроризмдин күчөшүнө тоскоол болууга тийиш.

5. Терроризмге жана экстремизмге каршы мыйзамдар адам укуктарынын стандарттарына, атап айтканда, сөз эркиндигинин кепилдиктерине ылайык чечмеленип жана колдонула тургандыгын эстен чыгарбоо керек, бул Кыргызстандын эл аралык укуктун азыркы стандарттарына берилгендигин баса белгилеши керек. «Экстремизм» жана «араздашуу тили» жөнүндөгү мыйзамдарды Кыргызстандын эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келтирүү жана бир жагынан адамдарды басмырлоодон жана жек көрүүгө негизделген зордук-зомбулуктан коргоо, экинчи жагынан ой-пикирди бидирүү эркиндиги укугун коргоонун ортосундагы туура балансты түзүү үчүн кайра карап чыгуу керек.

Террористтик жана диний-экстремисттик иштерди алдын алуу атайын алдын алуу иш-чараларын (укуктук ченемдер менен деталдуу түрдө жөнгө салынган атайын криминологиялык чаралар), ошондой эле узак мөөнөттүү жалпы социалдык профилактиканы гана эмес, республиканын өнүгүшүнүн социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн жакшыртууну, социалдык поляризацияны кыскартууну, ошондой эле саясий турмушту стабилдештирүүнү камтууга тийиш.

6. Эл аралык терроризмдин жана диний экстремизмдин коркунучтарын болтурбоо жана нейтралдаштырууну мыйзамдык жактан камсыз кылууну өркүндөтүү жолдору боюнча сунуштар негизделет, тактап айтканда, Кыргызстанда терроризмдин жана диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн алдын алуунун жалпы улуттук көп баскычтуу системасын түзүү зарыл деген тыянак чыгарылды. Бул үчүн, биринчи кезекте, колдонуудагы ченемдик укуктук актыларды ишке ашырууну камсыз кылуу, ошондой эле аларга айрым өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл:

6.1. Бул түшүнүктөрдү ченемдик укуктук актыларда стандартташтыруу жолу менен дифференциациялоо: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексиинде, «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында, «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында – КР КЖКнын беренелерин тийиштүү түрдө колдонуу үчүн (мисалы, Россия Федерациясынын «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Мыйзамындагыдай) же экстремизм катары квалификацияланган жана зомбулукту колдонуу менен террористтик мүнөздө жасалган кылмыштардын оордугун бирдейлештирүү.

6.2. Террористтик ишке тиешеси бар жеке же юридикалык жактардын тизмесин түзүү, жарыялоо жана такай жаңыртуу зарыл.

6.3. Террористтик ишти каржылагандыгы үчүн жазанын түрү боюнча Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодексинин жана «Терроризмге

каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын ченемдеринин ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу.

6.4. Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүүчү мамлекеттик орган аныкталсын.

6.5. «Терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын жана «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын терроризмдин жана экстремизмдин алдын алуу боюнча профилактикалык иш-чараларды жүргүзүүдө ыйгарым укуктуу мамлекеттик кызмат адамдарынын милдеттерин аныктоого карата жоболорун көрсөтүү, анткени мыйзам талаптарында бекитилген бул чөйрөдө ырааттуулуктун жоктугу жалпысынан маалымат коркунучтарына каршы туруу системасына терс таасирин тийгизет.

6.6. 2008-жылдын 31-декабрындагы № 282 «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ДИАУБ/ОБСЕ жана ата мекендик эксперттердин сын-пикирлерине ылайык өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, тактап айтканда:

6.7. Аталган Мыйзамдын текстинде диний экстремизмге так аныктама берүү;

6.8. Диний уюмдарды милдеттүү мамлекеттик каттоодон өткөрүү, диний уюмду түзүүнүн демилгечилеринин эң аз саны 200 адам болушу, ошондой эле демилгечилердин тизмесин жергиликтүү кеңештер менен милдеттүү түрдө бекитүү жөнүндө ченемдер жокко чыгарылсын: а) диний топтордун мыйзамсыз иштешине бөгөт коюу; б) мыйзамдарды унификациялоо жана шайкеш келтирүү;

6.9. Каттоодон өтпөгөн диний жамааттарды алардын санын жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аныктоо үчүн «диний топ» түшүнүгүн киргизүү;

6.10. КРдын аймагында архитектуралык, маданий жана тарыхый баалуулуктагы өкүлчүлүктөрдүн мүлкүн милдеттүү түрдө сактоо жөнүндө ченемди алып салуу, анткени бул ченем мүлк объектилерин диний уюмдарга пайдаланууга берген юридикалык жана жеке жактардын укуктарын бузат, уюм кайра уюшулган/жоюлган учурда аларды кайтарып берүүгө милдеттүү;

6.11. Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине сакталышы мазмунуна гана карама-каршы келбеген экстремисттик мазмундагы материалдарды алуу үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу жөнүндө жобонун редакциясына өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл. «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, бирок ошондой эле алынган материалдардын маңызын билбегендерге кылмыш-жаза жоопкерчилигин колдонуу үчүн колдонулушу мүмкүн. Акыркы учурда «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында жана «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте күчүнө кирген мамлекеттик комиссиянын ишин жөнгө салуу маанилүү. Дин иштери мамлекеттик орган катары диний экспертиза жүргүзүүгө жооптуу, анын жыйынтыгы кийин жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыялоо менен Юстиция министрлигине өткөрүлүп берилет.

7. Экстремизмге каршы ишмердүүлүктүн чет өлкөлүк практикасын талдоо менен, дээрлик ар бир өлкөнүн мамлекеттик органдары мамлекеттик органдар менен жарандардын, ар кандай бейөкмөт жана коомдук уюмдар жана жарандык коомдун институттары менен кызматташуунун зарылдыгын көрөт деген тыянак чыгарууга болот.

Чет мамлекеттердин тажрыйбасы Кыргыз Республикасы үчүн экстремизмге каршы аракеттенүүнүн укуктук каражаттарын өркүндөтүү үчүн абдан пайдалуу болорун баса белгилеп кетүү керек. Мындан тышкары, бул жаатта мамлекеттер аралык кызматташтыкты, анын ичинде эл аралык антиэкстремисттик уюмдарды түзүү боюнча иштерди активдештирүү, экстремизмге каршы күрөшүү боюнча бардык топтолгон дүйнөлүк тажрыйбаны топтоо, бул укуктук мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндө бирдиктүү эл аралык укуктук базаны түзүү зарыл.

8. Экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндө прокуратуранын жана мыйзамдуулукка прокурордук көзөмөлдүн ролун өнүктүрүү бул чөйрөдө келип чыккан коомдук-укуктук мамилелерди жөнгө салууга багытталган мамлекеттик иштин өзгөчө түрү болуп саналат. Бул функциялык иш мамлекеттин атынан прокуратура тарабынан жүзөгө ашырылат, анткени бийликтин жана башкаруунун башка бутактарынын бири да ишке ашырыла албайт жана бул чөйрөдө мамлекеттик контролдун (көзөмөлдүн) эң жогорку формасы болуп саналат. Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө мыйзамдардын аткарылышына прокурордук көзөмөл предметинин спецификасы, анын өзгөчөлүктөрү прокуратура органдары тарабынан көзөмөлдүн бул түрүн ишке ашыруудан келип чыккан укуктук мамилелерди жөнгө салуучу укуктук ченемдердин көп түрдүүлүгү жана кендиги менен шартталган. Экстремизмге каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугуна келсек, бул көбүнесе прокуратуранын башка укук коргоо органдары (УКМК, ИИМ, ТИМ ж.б.), мамлекеттик бийлик органдары жана коомдук бирикмелер менен өз ара аракеттенүүдөгү максаттуу профилактикалык иш-чараларына көз каранды.

9. Экстремисттик багыттагы кылмыштар боюнча иштерди кароо практикасын изилдөө Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук жана ички иштер органдарынын тергөө ишинин процессинде мульти-институттук мүнөздөгү бир катар көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берди, мисалы: териштирүүнүн белгиленген мөөнөттөрүн сактабоо; жетиштүү негиздерсиз бир катар беренелер боюнча айыптоо учурларынын болушу; соттук экспертизаны дайындоодо, уюштурууда жана өткөрүүдө ырааттуулуктун жоктугу; кыйноолорду жана катаал мамилени колдонуу, анын ичинде эркек кызматкерлер тарабынан аял кылмышкерлерге карата гендердик тандалма басмырлоо.

10. Экстремисттик кылмыштар үчүн соттолгон адамдын социалдык-психологиялык портрети төмөнкүдөй маалыматтар менен берилген: ал эркек (эркиндигинен ажыратуу жайларында - 95,8%; пробация органдарында - 76%), 35 жашка чейинки курак (37,7% жана 25,7%, тиешелүүлүгүнө жараша); орто билими бар (92% жана 79%); үй-бүлөлүү (74,8% жана 78%); туруктуу иштеген же окуган жери жоктор (90,4% жана 35,3%); мурда соттолбогондор (75% жана 95%), кыргыздар (45,7%) же өзбектер (48,6%), психопатия сыяктуу инсандык бузулуунун болушу менен мүнөздөлөт (эксперттердин пикири боюнча, 10%га жакын).

11. Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, диний экстремизм маселесин бир гана тыюу салуу чаралары менен чечүү мүмкүн эмес. Кыргызстандын коопсуздугуна болгон коркунучтарга каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугу бирдиктүү күч-аракеттерден жана региондогу мамлекеттер менен да, дүйнөлүк державалар менен да эл аралык кызматташуу маселелерин камтыган комплекстүү, системалуу иш-чараларды уюштуруудан жана бардык мамлекеттердин ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыттарын иштеп чыгуудан көз каранды. бийлик органдары, граждандык калктын коопсуздугун камсыз кылуу системасына кошуу.

12. Экстремизмдин алдын алуу боюнча прокурордук иш-аракеттерди карап чыгуу анын комплекстүү, көп кырдуу жана кеңири мүнөзгө ээ экендигин көрсөтүп турат, иш жүзүндө прокурор тарабынан прокуратуранын ар кандай тармактарынын жана чөйрөлөрүнүн алкагында укуктук мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашырууну камсыз кылат. экстремизмге түздөн-түз да, кыйыр түрдө да каршы турууга багытталган иш-аракеттер, негизинен, прокурордук чара көрүү чараларына көзөмөлдүк чаралардын жардамы менен: мыйзам бузууга жол берилбестиги жөнүндө эскертүү; ошондой эле коомдук жана диний уюмдарга экстремисттик материалдарды таратууга же экстремисттик иш-аракеттерди жүргүзүүгө жол берилбестиги жөнүндө жазуу жүзүндө эскертүү жөнөтүү; коомдук жана башка бирикмелерди жоюу же анын ишине тыюу салуу жөнүндө маселени сот алдында козгоо ж.б. Ушуга байланыштуу экстремизмге прокурордук каршы аракеттенүү прокуратура органдарынын прокурордук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча милдеттерин жүзөгө ашыруусунан келип чыккан диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча прокуратура ишинин өз алдынча конкреттүү чөйрөсү катары таанылышы керек.

13. Тергөөнүн калыс жүргүзүлүшүн камсыз кылуу үчүн, олуттуу кемчиликтердин болушуна байланыштуу, экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды иликтөө боюнча тергөө кызматкерлеринин (оперативдик кызматкерлердин) ишинин Стратегиясын (мындан ары - Стратегия) кабыл алуу негизделет. Анын негизинде алардын ишинин натыйжалуулугун баалоо керек.

14. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 48, 82, 109, 260-беренелерине, ошондой эле Кыргызстандын жарандарын Сириядагы жаңжал болгон аймактан, ошондой эле үчүнчү өлкөлөрдүн колдоо жана транзиттик инфраструктураларынан кайтаруу боюнча өкмөт тарабынан жүргүзүлүп жаткан репатриация иш-чараларынын башталышына байланыштуу КР Кылмыш-процессуалдык кодексинин 479-беренесине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча бир катар сунуштамалар сунушталууда. Сунушталган өзгөртүүлөр сот тарабынан аялдарды жана балдарды пробациялык көзөмөлдү колдонуу менен жазык жазасынан бошотууну, аларды радикалдуу диний топторго тартууда жана кармоодо колдонулган психологиялык манипуляциянын (психотерапиялык мүнөздөгү манипуляциялык техника деп аталган) аларга тийгизген таасирин эске алуу менен «кылмышкер» категориясынан «жабырлануучу» категориясына которуу жолу менен колдонуу мүмкүнчүлүгүнө багытталган.

15. Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүүнүн позитивдүү чет өлкөлүк тажрыйбасынын, экстремисттик уюмдардын ишинин модернизацияланган формаларын жана ыкмаларын талдоонун жана бул чөйрөдөгү жаңы чакырыктардын негизинде ченемдик укуктук база дайыма өркүндөтүлүп турат. Бирок, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча эл аралык тажрыйбага көңүл буруу зарыл, анткени теориялык жана практикалык маанидеги эл аралык форматта көптөгөн маселелер иштелип чыккан же иштелип жатат.

ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Международный терроризм и религиозный экстремизм как угроза национальной безопасности Кыргызстана и пути ее преодоления. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2017. - 382 с.
2. Эсенбекова, А.Т. Проблемы правового регулирования и правоприменительной практики противодействия религиозному экстремизму (на примере КР) [Текст] / А.Т. Эсенбекова // Сборник статей Центра геополитических исследований ИСАП КРСУ «О некоторых проблемах религиозной безопасности Кыргызстана». - Бишкек, 2017. С.109-126.
3. Эсенбекова, А.Т. К вопросу о религиозной безопасности как важной сфере национальной безопасности КР [Текст] / А. Эсенбекова // Сборник статей Центра геополитических исследований ИСАП КРСУ «О некоторых проблемах религиозной безопасности Кыргызстана». – Бишкек, 2017. С. 38-67.
4. Esenbekova, A.T. Some questions of countering the distribution of religious extremism in the penitentiary system of the Kyrgyz Republic [Текст] / A. Esenbekova, N. Baigubatova // Modern Science. – 2018. - №7. – С. 115-119. / <https://elibrary.ru/item.asp?id=35392926>
5. О некоторых проблемах взаимодействия государства и умеренного ислама ханафитского толка в Кыргызстане как важного фактора стабильного и безопасного развития страны. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2018. – 315 с.
6. Esenbekova, A.T. Terrorism and religious extremism: concept, issues of legislative regulation and the improvement of the current legislation in the Kyrgyz Republic for counteraction [Текст] / A.T. Esenbekova, K. Omuraliev // Modern Science. - 2018. - №1. - С. 21-26. / <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32467333>
7. Esenbekova, A.T. Legal support for the interaction of the state and Islam as the basis for the stable development of Kyrgyzstan, an important factor in strengthening the secular and democratic character of the country's development [Текст] / A.T. Esenbekova // Modern Science. - 2018. - №7. - С. 21-26. / <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35392924>
8. Эсенбекова, А.Т. Актуальные проблемы органов пробации Кыргызской Республики [Текст] / А. Эсенбекова и др. // Вестник КРСУ. - 2020. - №11. - Т.20. - С.70-75. / <https://elibrary.ru/item.asp?id=44530665>

9. Эсенбекова, А.Т. Некоторые вопросы противодействия распространению религиозного экстремизма в местах лишения свободы КР [Текст] / А.Т. Эсенбекова // Сборник статей ИСАП КРСУ «Политика и религия в современном Кыргызстане» – Бишкек, 2018. С. 57-68.
10. Esenbekova, A.T. Religious security: approaches to definition of the concept [Текст] / A. Esenbekova // Modern Science. – 2018. - № 6. - Vol. II. - С.26-32. / <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35279880>
11. Эсенбекова, А.Т. Международно-правовое регулирование противодействия терроризму и религиозному экстремизму [Текст] /А.Т. Эсенбекова, Н.Р. Байгубатова // Вестник КГЮА. - 2018. - №2. - С.48-52. /<https://vestnik.ksla.kg/images/PDFs/2018/vestnik-%E2%84%962-2018-1.pdf>
12. Эсенбекова, А.Т. К вопросу о проблемах правового обеспечения и совершенствования законодательства Кыргызской Республики, направленного на противодействие террористической и религиозно-экстремистской деятельности [Текст] /А.Т. Эсенбекова // Вестник КГЮА. - 2018. - №2. - С.296-303. /<https://vestnik.ksla.kg/images/PDFs/2018/vestnik-%E2%84%962-2018-1.pdf>
13. Проблемы политизации и радикализации Ислама как угрозы национальной безопасности Кыргызстана и пути ее нейтрализации. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2019. – 475 с.
14. Эсенбекова, А.Т. Правовое обеспечение противодействия экстремизму и терроризму в Кыргызской Республике. Сборник НПА и материалов [Текст] / А. Эсенбекова и др. – Бишкек, 2019. – 360 с.
15. Геополитические аспекты безопасности Кыргызстана в свете внешнего воздействия на мусульманскую общину страны. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2020. – 468 с.
16. Кыргызстан и Россия в контексте стратегического партнерства в борьбе с исламским экстремизмом и терроризмом. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2021. – 599 с.
17. Esenbekova, A.T. China in The Shadow of Russia: Covert Tools for Expanding China's Influence over Kyrgyzstan's Security [Текст] / Z.Muratalieva, A. Esenbekova, N. Tatkalov // India Quarterly. – Volume 78/ - №1. – March 2022. – С. 88- 104. (H. Scopus, Ebsco q1, H-index - 9)/ <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/09749284211068166>
18. Esenbekova, A.T. Relevant Questions in Counteraction Terrorism and Extremism in Central Asian Countries [Текст] / A. Esenbekova, N. Baigubatova, B. Sarmanova, N. Chynybaeva // Journal of Positive School Psychology. - Vol. 6. - № 4 (2022). (H. Scopus, Ebsco q2)./ <https://www.journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/2426>
19. Социализация ислама в Кыргызстане как неотъемлемая составная часть стратегии безопасного развития Кыргызской Республики в XXI веке. Монография [Текст] / А. Эсенбекова и др. - Бишкек, 2022. – 407 с. 25,5

Эсенбекова Асия Таштанбековнанын «Диний экстремизмге каршы күрөшүү чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын ишин уюштуруу» темадасындагы юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 12.00.11 – сот бийлиги, прокурордук көзөмөл, укук коргоо ишмердүүлүгүн уюштуруу адистиги боюнча жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: диний экстремизм, диний кырдаал, алдын алуу, укук коргоо ишмердүүлүгү, прокуратура органдары, улуттук коопсуздук органдары, ички иштер органдары, жазаларды аткаруу кызматы, пробация органдары, өз ара аракеттенуу, эл аралык кызматташтык.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси - Кыргыз Республикасындагы диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө укук ченемдери менен жөнгө салынган коомдук мамилелер.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети – диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы уюштуруучулук каражаттары жана укук коргоо органдарынын ишин уюштуруунун укуктук формалары.

Диссертациялык иштин максаты - диний экстремизмдин жайылышына байланыштуу учурдагы кырдаалды талдоо, бул көрүнүшкө каршы аракеттенүүнү уюштуруу-укуктук жөнгө салуу практикасын изилдөө, диний экстремизмге каршы аракеттенүүдө укук коргоо ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган илимий практикалык сунуштарды иштеп чыгуу

Изилдөөнүн методдору - диалектикалык таанып-билүү методу, жалпы илимий жана атайын таанып-билүү методдору, атап айтканда, талдоо жана синтез, системалуу-түзүмдүк, формалдуу-логикалык, салыштырма-укуктук, статистикалык ж.б. методдор болуп саналат.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы – Кыргыз Республикасында диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруу-укуктук жөнгө салуусун фундаменталдык теориялык жана прикладдык талдоо жүргүзүлгөн.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштуруучулук-укуктук жөнгө салууну изилдөөнүн сунушталып жаткан методологиялык схемасынын жаңылыгы менен айырмаланат, ал укук коргоо жана коопсуздук тармагында жүргүзүлүп жаткан илимий изилдөөлөрдүн мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу кеңейтет.

Диний экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын ишин уюштурууну жакшыртуу боюнча мыйзамдык, уюштуруучулук, укуктук жана усулдук чараларды көрүү максатында мыйзам чыгаруу жана укук коргоо органдарына багытталган сунуштар жана рекомендациялар иштелип чыкты

Пайдалануу даражасы жана колдонуу чөйрөсү. Иштелип чыккан сунуштар жана коругундулар диний экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында укук коргоо органдарынын ишин реформалоо маселелерин андан ары өнүктүрүү үчүн жана колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүүдө эске алынышы мүмкүн; кийинки изилдөөлөр үчүн негиз боло алат. Теориялык жоболор, сунуштар жана тыянактар окуу процесинде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Эсенбековой Асии Таштанбековны тему: **«Организация правоохранительной деятельности в сфере борьбы с религиозным экстремизмом»** на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 – судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности

Ключевые слова: религиозный экстремизм, религиозная ситуация, предупреждение, правоохранительная деятельность, органы прокуратуры, органы национальной безопасности, органы внутренних дел, служба исполнения наказаний, органы пробации, взаимодействие, международное сотрудничество.

Объектом диссертационного исследования выступают урегулированные нормами права общественные отношения, складывающиеся в процессе противодействия религиозному экстремизму в Кыргызской Республике.

Предмет диссертационного исследования составляют организационные средства и правовые формы организации деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия религиозному экстремизму.

Целью диссертационного исследования является анализ современной ситуации, связанной с распространением религиозного экстремизма, изучение практики организационно-правового регулирования противодействия данному явлению, выработка научно-практических рекомендаций, направленных на повышение эффективности правоохранительной деятельности в сфере борьбы с религиозным экстремизмом.

Методы исследования - диалектический метод познания, общенаучные и специальные методы познания, в частности, анализ и синтез, системно-структурный, формально-логический, сравнительно-правовой, статистический и др.

Полученные результаты и их новизна заключается в том, что был проведен фундаментальный теоретический и прикладной анализ организационно-правового регулирования противодействия религиозному экстремизму в Кыргызской Республике. Новизной отличается предложенная методологическая схема исследования организационно-правового регулирования противодействия религиозному экстремизму, которая существенно расширит возможности научных исследований в сфере обеспечения правопорядка и безопасности. В работе представлены предложения и рекомендации, адресованные правотворческим и правоприменительным органам с целью принятия законодательных, организационных, правовых и методических мер по совершенствованию организации деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия религиозному экстремизму.

Степень использования и область применения. Выработанные предложения и выводы могут быть учтены для дальнейших разработок вопросов реформирования деятельности правоохранительных органов в сфере борьбы с религиозным экстремизмом; использованы при совершенствовании действующего законодательства; могут составить основу для дальнейших научных исследований. Теоретические положения, рекомендации и выводы, могут быть использованы в учебном процессе.

SUMMARY

Dissertation of **Esenbekova Asiya Tashtanbekovna on the topic: «Organization of law enforcement in the field of combating religious extremism»** for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.11 - judiciary, prosecutorial supervision, organization of law enforcement.

Key words: religious extremism, religious situation, prevention, law enforcement, prosecution authorities, national security authorities, internal affairs authorities, penitentiary service, probation department, interaction, international cooperation.

The object of the dissertation research is the social relations regulated by the norms of law, which develop in the process of countering religious extremism in the Kyrgyz Republic.

The subject of the dissertation research is the organizational means and legal forms of organizing the activities of law enforcement agencies in the field of countering religious extremism.

The purpose of the dissertation research is the analysis of the current situation associated with the spread of religious extremism, the study of the practice of organizational and legal regulation of countering this phenomenon, the development of scientific and practical recommendations aimed at improving the efficiency of law enforcement in the field of combating religious extremism.

The research methods were the dialectical method of cognition, general scientific and special methods of cognition, in particular, analysis and synthesis, system-structural, formal-logical, comparative-legal, statistical, etc.

The results obtained and their novelty lies in the fact that a fundamental theoretical and applied analysis of the organizational and legal regulation of countering religious extremism in the Kyrgyz Republic was carried out. The novelty is the proposed methodological scheme for the study of the organizational and legal regulation of countering religious extremism, which will significantly expand the possibilities of scientific research in the field of law enforcement and security. The paper presents proposals and recommendations addressed to law making and law enforcement agencies in order to adopt legislative, organizational, legal and methodological measures to improve the organization of law enforcement agencies in the field of countering religious extremism.

Degree of use and scope. The developed proposals and conclusions can be taken into account for further development of issues of reforming the activities of law enforcement agencies in the field of combating religious extremism; used in the improvement of the current legislation; may form the basis for further research. Theoretical provisions, recommendations and conclusions can be used in the educational process.